4584
A3270

باشقرد تاریخی

ناشر و محرری:
ملا منیر هادییف
چیلەبی.

КАЗАНЬ.
Электро-типографія „УМИДЪ".
1912.

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

I

روسیه دولتینه قوشلودن ئلك، كیك اورال صحرالرنده باشقردلر اوزلریگنه تورورلر ایدی. قزان دولتی منقرض اولوب، باشقردلر روسیه تبعەلكینی قبول ایتكاندن صوڭغنه بو صحرالرغه هر تورلی ملتدن كیلمیه باشلادیلر. ایڭ اوّل میشەر وتاتارلر، چیرمش وچواشلر كیلدیلر بوندن صوڭ روس جنسلری كیلمیه باشلادیلر. بو وقتقه قدر خالص باشقرد جنسینڭ حسابی هیچ كم طرفندن آچق ایتلوب بیان ایتلمگان آرالرنده بولغان میشەر، تیپتەر، تاتار طائفەلری بارچەسی برابر حساب ایتلوب یورتلگان هر حالده، خالص باشقرد جنسینڭ حسابی تخمینا، ایكی میلیون یارم قدرندنده كیم بولماسقه تیوشدر. بونلرنڭ كوبرەك توردقلری یرلر: اوفا، اورینبورغ، پیرم گوبیرنالری اولوب، صامارا وحتی طابول گوبیرنالرندەده بر آزلری باردر.

باشقردلرنی اورال اطرافینڭ توب كشیلری دیوب حساب ایدەلر. لكن حقیقت حال اویـله اولمایوب، بونلردن مقدم بو یرلرده «چود» اسمنده بر قومنڭ توردقلری تابلدق اثرلرندن معلومدر. بو قومنڭ، اورال طاغلرنده بولغان تیمرگه باشقه هـر تورلی معادن برله فائدەلنه بلدكلری هم بو معادندن صناعت جهتنچه یاخشوق نچكه نرسەلرده یاصی آلدقلری آڭلاشیلەدر، بونلردن قالغان قبرلكلر هم چوقرلردن تابلدق نرسەلر، اوق، پوت هم ایبو اچنده استعمال ایتوله تورغان قوراللر وبیزەكلردن عبارت اولوب، كوبرەگی باقردن جیزدن وبعضیلری آلتوندن یاصالغانلر. بونرسەلرنڭ هیچ قایوسی تیمردن اولمایوب، باشقه معادندن

یاصالغان اولماسی، بو قومنڭ تیمر استعمالی معلوم اولماغان ایسکی وقتلرده توردقلرینی آڭلاتا. لکن، هرحالده شول قدر ایسکی عصرلرده بولوب کیچکان «چود» قومینڭ علم، معرفت، هنر جهتلرنچه بو زمانده‌غی باشقردلردن نیچه مرتبه‌لر آرتوق بولدقلرینی بلدره. بو قومنڭ مقبره‌لری کوبره‌ك «سیبیر یاده» وخصوصا، میاس، ایست، تابول یلغه‌لرینڭ تیره‌لرنده تابلوب، گاها صامارا، اورینبورغ، گوبیرنالرنده‌غی بوزاولق، ترویسکی شهرلری تیره‌لرنده‌ده تابلغالی. حاضرگی حالده «چود» اسمنده‌گی قومنڭ یوقلغی معلوم. بو قوم، باشقردلر آزیای وسطی‌دن بو یرلرگه کیلگاندن صوڭ ایکنچی بر یرگه کوچوب کیتکانلرمی یا که باشقردلر آراسنده قالوب، یوقغه چغوب بتکانلرمی؟ آنسی آچق معلوم توگل. ینه بو اثرلردن باشقه، اورال طاغلرندن بیك ایسکی زمانلرده قازلغان شاخطه‌لر وبو شاخطه‌لرده اشله‌و ایچون باقردن، تاشدن اشله‌نگان قوراللرده تابولغالی. بو شاخطه‌لر، تار واوزون بر کاریدور روشنده بولوب، بو زماننڭ شاخطه‌لری شیکللی استینالری طاقته‌لر وبوره‌نه‌لر ایله برکتلگان بو شاخطه‌لرنڭ اچلرنده بیك کوب آدم سویه‌کلری تابولا شونڭ ایچون اشله‌گان وقتده بو شاخطه‌لر ییمرلوب، بیك کوب آدملر ئولگانلگی گمان ایتوله، بو شاخطه‌لرده اشکه کرگان هیچ بر تیمر ذاتی تابلمی بونده اشله‌و ایچون یاصالغان قوراللرنڭ بعضسی باقردن وبعضسی تاشدن یاصالغانلغی کوره شونڭ ایچون بو شاخطه‌لرنگده تیمر استعمالی معلوم بولماغان ایسکی زمانلرده‌غی کشی‌لر طرفندن اشله‌ندکی آڭلاشیله وبو قوملرنڭ «چود» قومی بولوچیلغی احتمال توتیله.

بو یرلرده باشقردلردن ئلك ایکنچی قوملرنڭ توروونه ئه‌یتولگان نرسه‌لر دلیل بولغان شیکللی، کول، یلغه وطاغ اسملریده دلیل بولورلر چونکه، کیره‌ك نه یرده‌گنه بولسه‌ده بولسون یلغه وطاغ کبی هر زمانده بولنا تورغان نرسه‌لرنڭ اسملری، شول طرفلرده اوطورغان ایڭ ایسکی

قوملر طرفندن بیرلگان اسملر ایدکنده شبهه یوق ایندی باشقردستانده بولغان کول، یلغه، طاغ اسملرینه قارالسه، بونلرنك هیچ قایوسی نه‌ده باشقردچه ونه‌ده قرغزچه توگل بارچه‌سی بزلرگه معلوم بولماغان ایکنچی بر لغتدن آلنغان اسملر مثلا: صاقمار، اوفا، ایق، سوق، اوی، ایریمیل، میاس، ای، اور کبی اسملر بارچه‌سی باشقه لغتدن آلنغان اسملر بو نرسه‌لرنك بارچه‌سی، باشقردلردن ئلك بو یرلرده ایکنچی بر قوملرنك طورووینه، باشقردلرنك صوگندنغنه کیلوب یرلشولرینه، دلالت ایده‌رلر.

گرچه باشقردلر، بو یرلرنك توب کشیلری بولماسه‌لرده، شاقطای ایسکی وقتلردن بیرلی شول یرلرده توردقلری تاریخ یازوچیلر طرفندن بیان ایتوله‌در. باشقردلرنی ۹ نچی عصردن باشلاب عرب مورخلری ذکر ایته باشلیلر هم بونلرنك ڤولغا، قاما، طابول یلغه‌لری آراسنده یاشه‌دکارینی ذکر قیله‌لر. مثلا: ۹ نچی عصرده‌غی ابن داسته، ۱ نچی عصرده‌غی ابن فضلان، ۱۲ نچی عصرده‌غی ادریسی، ۱۳ نچی عصرده‌غی دمشقی بونلر توغریسنده بیك مهم نرسه‌لر یازغانلر هم روس وفرنگ محررلری بو اثرلردن بیك کوب فائده‌لنوب، بو اثرلرگه توریلچه شرحلر باغلاغانلر.

II

ایسکی زمانلرده شرقی آزیا واورطا آزیا صحرالرنده کوچبه حالده یاشاب، صوگره آرالرندن آتیللا، چینگیز، آقصاق تیمر کبی الوغ آدملر ظهور ایدوب، بتون دنیانی دهشتکه صالغان الوغ تاتار جماعتلرینك بولغانلقی معلومدر. باشقردلرنکده شول تاتار جماعتلرندن بولغان برفرقه بولوچیلقلری کوب تاریخ عالملری طرفندن بیان اولنه‌در. فلورینسکی دییور: «تورك قبیله‌لری آراسنده اوستدنگینه قاراغانده آیرمه بیك کوبدر، لکن تورك قبیله‌لری جمله‌سندن بولغان تاتار وباشقرد قبیله‌لری آراسنده بوقدرده اختلاف یوقدر ذاتا، بو ایکی قبیله‌نك هرایکیسی بر نسل وبر جنس بولا توروب، برسی تاتار وبرسی باشقرد، دیه اسم

آلمالری اورنلر ینڭ باشقه‌لغندن ویاخود طرز معشیتلر ینڭ اختلافندنغینه حاصل اولمشدر». ڤیتیڤسکی بوڭا اوستەب دیبور: «فلورینسکی‌نڭ ایتدکلری درست بولسه کیرك، چونکه قزان تاتارلر یله اورال باشقردلری آراسنده اختلاف بیك آزدر هم علم تشریح بوینچه قارالغانده‌ده اعضالری بر برسینه متناسب کورلمشدر نسب علماسی قارشوسنده ایڭ بیوك دلیل ایدیلان تل برلکی بونلرده مکملدر زیرا، باشقرد تلیله قزان تاتارینڭ تلی آراسنده باشقه‌لق یوق دیورلك درجه‌ده آزدر بونلر آراسنده‌غی باشقه‌لق فقط، طرز معیشتده هم بر آز علم، معرفت وهنر جهتلرنده‌در باشقردلرنڭ ترکلکلری بدویتکه یاقن بر حالده اولوب، قزان تاتارلرینڭ ترکلکلری یکرمنچی عصر مدنیتینه یاقن بر حالده‌در باشقردلر علم وهنر جهتلرنچه بیك کیروده بولوب، قزان تاتارلری بونلره قاراغانده یاخشوق آلغه کیتمشلردر. بر توپدن وبر نسلدن بولغان بو ایکی طائفه آراسنده‌غی اختلافلر فقط، موقعلر ینڭ اختلافندنغینه توغمشدر چونکه، قزان تاتارلری کوب وقتلردن بیرلی مدنیت عالمینه یاقن توردقلرندن، آز آزغنه بولسه‌ده علم وهنر جهتلرنچه آلغه کیتمشلردر هم قزان دولتی روسلر طرفندن آلنغاندن صوڭ، تاتارلر روس مدنیتی‌نڭ تخت تأثیرنده قالمشلردر لکن، شول حالده باشقردلر عالم مدنیتکه یراق بولوب، کورشیلرنده قازاق وقالمق کبی بدوی طائفه‌لر بولدقندن بو وقتقه قدرلی بدویت عالمینڭ تخت تأثیرنده قالمشلردر آرالاشولری هم آلش بیرشلری همان شولار ایله بولغانغه علم وهنر جهتلرنچه آلغه کیته آلمامشلردر مونه، بر آتانڭ بالالرندن بولغان تاتار وباشقردلر آراسنده‌غی آزماز باشقه‌لق فقط، شول جهتدنگینه حاصل اولمشدر یوقسه بونلر آراسنده باشقه جهتدن توپده اختلاف یوقدر».

ابوالفدا تقویم البلدان نام اثرنده، قزوینی عجایب المخلوقات نام اثرنده باشقردلرنڭ تورك جنسندن ایدکلرینی ذکر ایده‌لر هم بونلره

باشقه باشقردلرنڭ حاللرينه مطلع عرب وفارس محررلری بونلرنڭ تورك جنسندن ايدكلرينه متفق ديرلر.

بلغار پادشاهسی «المس» اوزينڭ ايو جماعتلری هم اهل مملكتی ايله برابر دين اسلامنی قبول ايتكاچ، خلفاء عباسيه‌دن «مقتدر بالله» بونلرغه شريعت حكملرينی اوگره‌تمك ايچون ۳۰۹ نچی سنه‌ده بر ايلچی هيئتی كوندردی. بو ايلچی هيئتی‌نڭ سركاتبی احمد بن فضلان ايدی احمد بن فضلان، ايله‌نوب قايتقانچی نه‌لر كورگان بولسه بارچه‌سينی يازا باردی احمد بن فضلان يولده كورگانلری آراسنده باشقردلرنی ذكر ايته هم بونلرنڭ تورك جنسدن ايدكلرينی آچيق آيتوب ديه: «سفرمزده باشقرد اسملی تورك قبيله‌لرندن برينه اوچرادق بونلردن بيك صاقلاندق وقورقدق چونكه، بونلر تورك قبيله‌لرينڭ ايڭ ياوزلری وقباحتلری يدر كشی ئولترمك بونلر قارشوسنده هيچ نرسه توگلدر قارشوسينه كيلگان بر آدم‌نڭ باش قاپقاچينی قويتاره‌ده آلوب كيته اول كشی شونده هلاك بولوب قالا. اوزلری صاقاللارينی كيته‌ره‌لر، كولمك اشطانلرنده‌غی جوی آرالرندن بتلرينی تشلريله چوپله‌ب آشيلر. بزگه خدمت ايتوچی بونلر جمله‌سندن بر اسلامغه كيلگان كشی بار ايدی بر كوننی قاراب تورام بو آدم كولمه‌گندن بتنی آلديده، طرناغيله قصوب ئوتروب، صوڭره تلی برله جالاب آلدی. مينم قاراب تورغانمنی كورگاچ «آخ ياخشيله باصا» ديوب قويدی. بولارنڭ هر بری ذكر قدرلی بر آغاچ ياصاب يانينه تاغا، سفرگه ياخود بر دشمن قارشوسينه كيتسه شوڭا سجده قيلوب «يارب مقصودمنی بير!» ديوب دعا قيله. بوحالنی كورگاچ، ترجمانمه: «نيك بولای ذكرگه عبادت قيله‌لر ايكان، بوڭا دليللری بارمی ايكان!» ديوب صورارغه قوشدم. ترجمانم صوراغاچ: «بو مينی ياراتقوچيدر بوڭا باشقه ياراتقوچينی مين بلمايمن» ديه جواب قايتاردی. بونلرنڭ بعضلری قش ايچون بر اله، جای ايچون بر اله، يغمور ايچون بر اله، جيل ايچون بر اله، آغاچقه

بر اله، آدمگه بر اله، حیوانلرغه بر اله، صوغه بر اله، کیچکه بر اله، کوندوزگه بر اله، کوککه بر اله، یرگه بر اله، حیاتقه بر اله اعتقاد ایته‌لر هم بونلرنڭ گمانچه، کوکده‌گی اله بارچه‌سندن الوغراق بولوب، هر اشده بونلرغه کیڭاش ایته‌در، صوڭره بو نی‌اشله‌سه باشقه‌لری شوڭا راضی بولادر. باشقردلرنڭ بعضلری یولانغه، بعضلری بالقغه، بعضلری طورناغه عبادت قیله‌لر. طورناغه عبادت قیلولرینڭ سببینی صوراغاچ: «بر وقت دوشمانلرمز برله صوغشقانده دوشمانلرمز بزنی ییڭا باشلادیلر شول وقت آرتلرندن طورنا چغوب قچقردیده صوڭره آنلر ییڭلدیلر دوشمانلرمزنڭ ییڭلولرینه سبب بولغان ایچون بز آنی اله دیوب تانیمز شول سببلی آڭا عبادت قیله‌مز» دیه جواب بیره‌لر.

III

باشقردلر شرقی وغربی اسملریله ایکیگه بولنه‌لر. شرقی دیه اورال اطرافنده‌غی باشقردلر تسمیه ایدلوب، غربی دیه آفستریانڭ بیوك بر جزئینی تشکیل ایتکان علم، هنر وسودا جهتلرنچه بیك ترقی ایلگان ۋینگر قومی تسمیه ایتوله بوحالده ۋینگرلر اوزلرینی مادیار، توركلر، ماجار دیه تسمیه ایته‌لر ایسکی اسلام مؤرخلرینڭ بعضلری هنکر، بعضلری مجغر، بعضلری مجغرد، بعضلری باشقرد، دیه آتاب یورته‌لر. ماجارلر اوّللرده اورال اطرافنده بولنوب، پیچینیگلر طرفندن طارلق کورولری سببلی ٨٨٤نچی یللرده اورال اطرافندن «آلموس» اسملی آدمنڭ قول آستنده کوچوب کیتدیلر بیك کوب وقتلر یورگان صوڭ «خزرستان» ایله چیکده‌ش بر یرگه اورنلاشوب خزرلرگه تابع اولوب ترکلك ایتدیلر برنچه وقتلردن صوڭ بو یرنی، آلموس‌نڭ اورنینه قالغان لیبیدیاس اسمنده‌گی باشلقلرینه نسبتله «لیبیدیه» دیه آتاب یورتدیلر. بر نچه وقتلردن صوڭ پیچینیگلر شرقدن غربکه کوچوب کیلوب، ماجارلرنی ینه قصه باشلادیلر ماجارلر ینه بو قصوغه چداشا آلمای، لیبیدیاس‌نڭ قول آستنده «آتیلکوس»

اسملی یرگه کوچوب کیتدیلر پیچینیگلر هر وقت خزرلر ایله صوغشوب تورورلر ایدی شول سببلی خزرلر پیچینیگلرگه قارشی ماجارلر ایله اتفاق یاصادیلر. بو وقتقه قدرلی ماجارلرنڭ دائمی حاکملری یوق ایدی، آلموس ایله لیبیدیاس وقتلیغنه حاکملر ایدی. خزر پادشاهی دشمنغه قارشی تور وده ایپلیرهك بولسون ایچون ماجارارغه، دائمی بر حاکم بیلگولاوگه تکلیف ایتدی. ماجارلر، خزر پادشاهسینڭ کورسه‌تویله «لیبیدیاس»نی حاکم = پادشاه ایتمك اولدیلر، لکن لیبیدیاس هیچ بالاسی بولمادقندن بونی قبول ایتمه‌دی اوزی اورنینه آلموس‌نڭ اوغلی «آرپاد»نی کورسه‌تدی ماجارلر بر آغزدن آرپادنی اوزلرینه پادشاه قیلوب تعیین ایتدیلر، لکن نه سببه مبنیدر «آتیلکوس» ده‌ده کوب تورمایوب، آندن صوڭ حاضرگی اورنلری «ڤینگریه» گه باروب یرلشدیلر. ماجارلر توغروسنده بیك آچیق ایتوب بیان ایتکان ایسکی اسلام مؤرخلرندن بری ابن داسته اولوب، اول دییور: «ماجار یرلری، پیچینیگ یرلری یله هم اسکل بلغارلر یننڭ یرلری یله بر یاقدن چیکده‌شدر ماجارلر تورك جنسندن اولوب، باشلقلرینڭ اسمی «جله» ولقبی (قوشاماطی) «کنه» در صوغش وقتلرنده یکرمی مڭ آطلی عسکر جییارغه حالندن کیله‌در کیرك صوغش وقتلرنده وکیرك باشقه وقتلرده اولسون ماجارلر باشلقلرینه بیك اطاعتلیلردر. اوزلری چادرلرده ترکلك ایتوب، حیوانلری ایچون یاخشی اوله‌نلی یرلرنی از له‌ب بر یردن ایکنچی یرگه کوچوب یورورلر. یرلری بیك کیڭ اولوب بر چیگی روم دینگزینه (قارا دینگز) قدر باروب یته‌ر. بو دینگزگه ایکی یلغه آغوب، بونڭ برسی «جیحون» یلغه‌سندنده الوغراقدر ماجارلر شول ایکی یلغه‌نڭ آرالغنده ترکلك ایته‌رلر قش یاقنلاشدیسه، هر برسی اوزینڭ طورغان یرینه یاقنراق شول ایکی یلغه‌نڭ برسی یانینه کوچوب کیته‌رلر هم شول یلغه‌دن بالق آولاب، یازغه قدر عمر کیچوررلر هم باشقه یرگه قاراغانده ماجارلر ایچون بونده قش اوتکه‌رمك موافقراقدر. ماجار یرلری

بیك آغاچلی وصولی اولدقندن رطوبتلیدر. ایگون ایکمکلری بیك کوبدر ماجارلر، کورشیلرنده بولغان اصلاویان طائفه‌لرینه خواجه‌لك قیلورلر. بونلرغه بیك آغر ناولکلر صالوب توتقونلرغه قیلغان معامله‌ایله‌معامله قیلورلر. ماجارلر اوطلرغه عبادت قیلورلر هم دائما اصلاویانلر ایله صوغش قیلوب، بونلردن کوب توتقونلر آلورلر. بو توتقونلرنی دینگز بویی ایله روم یرینه باروب «کرخ» اسمنده‌گی پریستانگه ایلتوب صاتارلر. روایت اولندغینه کوره، ئلك وقتلرده خزرلر، ماجارلردن و بونلره باشقه کورشی طائفه‌لردن صاقلانو ایچون اطرافلرینه خندقلر قازمشلردر ماجارلر توتقونلری یله «کرخ» پریستانینه ایرشکاچ، روملر (گریکلر) قارشی چیغارلر هم شونده بازار یاصاب، توتقونلرنی روملرغه بیروب، آلماشینه قطیفه‌لر، یوندن یاصالغان چووار پالاصلار و باشقه طاوارلر آلوب کیته‌رلر». ابن داسته‌نك بو سوزلری‌ماجارلر «آتیلکوس»دن حاضرگی اورنلرینه کوچمس بورون یازلمشدر. چونکه، ابن داسته‌نك «قارا دینگزگه قویا طورغان ایکی یلغه آراسنده تورالر» دیگان سوزنده‌گی یلغه‌لردن مرادی دونای ودینیستر یلغه‌لری بولوب آتیلکوسدن مرادی حاضرگی بیسسارابیه مملکتیدر. ماجارلر حاضرگی باشقردلر ایله بر نسل‌بولوغنه‌توگل، حتی اورال‌تیره‌لرندن کیتمه‌س بورون شول باشقردلرنك بر جزئینی تشکیل ایتمشلردر. ۱۲ نچی عصر سیاحلری باشقرد تلیله ماجار تلی آراسنده هیچ بر جهتدن آیرمه تابمامشلردر شونك ایچون باشقردستاننی «الوغ ۋینگریه» دیه آتاب یورتمشلردر ۱۹۴۹ نچی‌یلده ۋینگرلرنك آفستریاغه‌قارشی باش‌کوته‌ردکلری وقت، آفستریاغه یاردم ایچون روسیه دولتی عسکر کوندرگان ایدی بو عسکرلر آراسنده باشقردلرنك وطنداشلری بولغان اورال قازاقلرینده بار ایدی بو قازاقلر، ۋینگرلرنی کورو ایله بیك اوخشادقلری ایچون بونلرنی باشقردلر دیوب آتامشلردر هم صوغشلر باصلوب وطنلرینه قایتوب کیتکانچی بونلرنی باشقردلر دیوب آتاب یورتمشلردر.

اوراл باشقردلری مسلمان بولغان کبی ماجارلر آراسندەده اونکان زمانده اهل اسلام بولووندن خبر ویرەلر. بو طوغریده یاقوت حموی اوز طرفندن شونی یازا: «حلب شهرنده باشقرد اسمنده بر طائفه کوردم تنلری وچەچلری قزغلت بولوب، امام ابو حنیفه مذهبی اوزره بولغان علم فقەنی تحصیل ایتەلر. بونلرنڭ برسندن، اوزلرینڭ وشهرلرینڭ حاللرندن صوراشدم بڭا دیدی: «شهرلرمز قسطنطینیه (استانبول) نڭ آرتنده هنکر دیگان فرنگ مملکتندەدر (هنکر دیدیکی ڤینگردر) بزلر ٣٠ قریه قدر اهل اسلام بولوب، بارچەمز شول هنکر یه دیگان فرنگ پادشاهینەتابعلرمز. قریەلرمزنڭ هر برینی بر کچکنه شهر دیمك ممکندر پادشاهمز بزنڭ باش تارتوومزدن قورقوب، شهرلرمزنڭ ایلنەلرینه کرپیستلر یاصارغه اختیار بیرمایدر بزلر خریستیان شهرلرینڭ اورطالغندەمزلر تون یاغمزده توتاش اصلاو شهرلری بولوب، جنوب طرفمزده پاپا (حاضرگی ایتالیا) شهرلریدر قویاش باتوشی یاغمزده اندلس شهرلری بولوب، قویاش چغوشی طرفمزده قسطنطینیه مملکتیدر. بزنڭ تلمزهم قیافتمز فرنگچەدر بونلر ایله برلکده عسکرلك خدمتی ایتەمز هم بونلر ایله برلکده دشمنغه قارشی توروب، صوغش قیلامز، چونکه بونلر هر وقت اسلامغه دشمن قوم ایله گنه صوغش قیلەلر. صوڭره مین عجبسنوب بو قدر کافر آراسنده نیچك بونلرغنه مسلمان بولوب قالونڭ سببینی صورادم. اول بڭا دیدی: «قارتلرمزدن ایشتدکیمه کوره، ئلك زمانلرده بزنڭ یرمزگه بلغار یرندن جیدی مسلمان کیلوب، بزنڭ یرمزده تورغانلر هم آقرنلق ایله بزنڭ ضلالتده ایکانمزنی توشوندروب، بزنی دین اسلامغه کرتکەنلر، مونه شول وقتدن بز مسلمان بولوب قالغانمز. بز بو شهرلرگه کیلوب، علم فقەنی تحصیل ایتەمز قایچان تحصیل ایتوب، شهرلرمزگه قایتساق، خلقمز بزنی حرمت ایتەلر هم بزلرنی دین باشلقلری قیلەلر. صوڭره مین: «نی ایچون صاقاللارگزنی کیتەرەسز!» دیوب صورادم. بڭا: «بز عسکرلکمز، بزنڭ عسکرلر صاقاللرینی کیتەرەلر هم فرنگ کیوملرینی

کیه‌لر اما عسکر خدمتنده بولماغانلرمز آلای ایتمیلر» دیدی. صوگره: «سزنڭ شهرلرگز بوندن یراقمی؟» دیدم. اول دیدی: «بوندن استانبولغه ایکی آی یارملق یوللر استانبولدن صوڭ ینه شول قدر باردر» حموی سوزی تمام.

بو ذاتنڭ ایتوینه کوره، بو مسلمانلر ماجارلر ایله برجنسدندر، لکن حقیقت حال اویله اولمایوب، نه‌ده اولسه بر سبب ایله بو مسلمانلرڭ چیتدن کیلوب یرلشکان آدملر اولوچیلغی آوروپا علماسی طرفندن بیان اولنه‌در یاقوت حموی ایله سویله‌شکان شاکردلرنڭ اوزلرینی باشقردلر، دیه تسمیه قیلولری فقط عربلر قارشوسنده باشقردلر دیه تانلغان قوملر آراسنده توردقلری جهتدنگینه بولوچیلغی گمان قیلنه‌در. بعض آوروپا مورخلری طرفندن بو مسلمانلر حقنده بویله خبر ویرله‌در: ماجار خانی طاقسون وقتنده ڤینگریه‌گه بیللا، باکسو اسملی ایکی طوغان‌نڭ قول آستلرنده بر فرقه بلغار مسلمانلری کیلدیلر بوندن صوڭ کوبده اوتمه‌دی حیسین اسمنده‌گی ینه براوینڭ قول آستنده ایکنچی بر فرقه‌سی کیلدی ماجارلر بونلرنی یاقتی یوز بله قبول ایتوب، دونای یلغه‌سی بوینده ییر بیردیلر. بلغار مسلمانلری شونده یرلشوب، «پشت» اسمنده بر شهر قوردیلر (١) وبونلرنی گاها بلغارلر دیوب وگاها مسلمانلر دیوب، آتاب یورتدیلر بو مسلمانلرنڭ اوز یرلرینی تاشلاب بو یرگه کیلولرینه‌سبب، سڤاطسلاف وقتنده ٩٦٨ سنه‌ده روسلرنڭ بلغارغه باروب ئوتروب وتالاب یوروولری اولمشدر صوڭغه تابا بو مسلمانلر ڤینگریه‌ده مال ودولت جهتلرنچه بیك زور اورنلر توتمشلردر. بو مسلمانلرنڭ ١٤نچی عصر اورطالرینه قدر ڤینگریه‌ده بولندقلری معلوم ایسه‌ده، صوڭغی حاللری معلوم توگلدر.

---

١) بو مسلمانلرنڭ بناء ایتدکلری شهر ماجارلرنڭ پایتختی بولغان «بوداپشت» شهری دگلمی؟

مونه یاقوت حموی و باشقه‌لرنڭ باشقردلر، دیه آتاب یورتدکلری مسلمانلر شونلردر. کوب عرب مورخلری آز یاده قالغان باشقردلر ایله آوروپاغه کیتکان باشقردلر آراسینی آیرمای، ایککسینی بر حساب ایتوب یورته‌لر مثلا: ابن سید «باشقرد یری جیدنچی اقلیمده واقع» دیبور بوندن مقصود البته اورال تیره‌لریدر. ینه شونڭ آرتندانوق: «باشقردلر تورك جنسدن اولوب، نیمسه‌لر ایله کورشی تورالر وکورشیلك تأثیریله نیمسه‌لردن خریستیانلقنی قبول ایتکانلر» دیدر بوندن مقصود شبهه‌سز ماجارلردر حالبوکه، ابن سید بونلرنڭ آراسینی آیرمای هر ایکاوینی بر حساب ایتوب یورتمشدر. یاقوت حموی معجم البلدانده «باشقرد یرلری استانبول ایله بلغارستان آراسنده واقع» دیبور بوندن مقصودی شبهه‌سز آوروپاده‌غی باشقردلردر حموی ینه شولوق باشقردلر، دیه گمان ایتوب ابن فضلان رساله‌سینڭ باشقردلرغه عائد قسمینی کوچره‌در. حالبوکه ابن فضلان ذکر ایتکان باشقردلر، اوز ینك اورال طاغلرینی اوتوب شهر بلغارغه بارغان وقتده کورگان باشقردلریدر.

روما پاپاسی طرفندن باتوخانغه خریستیان دینینی تقدیم ایچون بارغان میسیانیر «کارپین» سفرنده باشقردلرنی کورگان هم بونلرنڭ ماجارلر ایله برجنسدن ایدکلرینی بیان ایتوب، باشقرد وماجار تللری آراسنده هیچ آیرمه یوقلقنی بیان ایتکان شوڭا کوره «کارامزین» ایسکی باشقرد تلی ایله حاضرگی ماجار تلی آراسنده آیرمه بولمادقنی، باشقردلر تاتارلر قول آستینه کرگه‌چکینه اوز تللرینی قویوب، تاتار تلینی قبول ایتدکلرینی ذکر ایته، لکن حقیقت حال بونڭ کیروسنچه‌در، چونکه مقدمه‌گی ماجار تلی حاضرگی باشقرد تلی کبوك ترکیچه اولمشدر صوڭغه تاباغنه بو تللرینی جویوب، حاضرگی تللرینی قبول ایتمشلردر. بوڭا

ایك قوتلی دلیل، ۱۴ نچی عصرغه قدر ماجارلرنڭ چیرکاولرده اوقولا تورغان دعالرینڭ ترکیچه اولماسیدر.

ایندی کیلیك باشقرد وماجار اسملرینه: بو ایکی اسم آراسنده هر نه طشدانغنه قاراغانده برده مناسبت یوق کبی کورنسه‌ده، اما حقیقت حالده بو ایکی لفظ هر ایکاوی بر توپدن توغمشلردر، چونکه اونـنچی عصرده‌غی «مسعودی» بونلرنی «بجغرد» دیه آتیدر، دیمك بونلرنڭ ایك ایسکی اسملری بجغرددر صوڭغه تابا بو اسم ایکیگه اوزگه‌روب شرقدہ بو اسمدن بشغرد، بشقرد، بشقرت، باشقرد لفظلری حاصل اولمشدر غربدہ ایسه، ب حرفی یرینه م حرفی قویلوب ودال حرفی بتونیله قالدرلوب «مجغر» اولوب قالمشدر ینه صوڭراق مجغر لفظی ماجارغه اوزگه‌رتلوب، ماجاردن مادیار لفظی حاصل اولمشدر روس مورخلری بـو قومنی باشقرد دیه آتاوغه تورلیچه وجهلر بیان ایته‌لر، بعضلری ئلکده بونلر بال قورطی آصراب ترکلك ایتدیلر شول مناسبت ایله باشقرد، دیه تسمیه ایتلدیلر دیـورلر وبعضلری، باشقردلر آلتون اوردا حکومتینه تابـع وقتلرنده آلتون اوردا حکومتی اوزینڭ عادتنچه باشقردلرغه بوری باشی علامتی بیردی باشقردلر بونی علم (فلاك) لرینه قویوب هـم باشقه نرسه‌لرده ملی علامت قیلوب یورتدیلر شول مناسبت ایله «باش بوری» یاخود «بوری باش» معناسنده بولغان باشقرد اسمیله آتالوب کیتدیلر، دیورلر لکن باشقرد وماجار لفظلرینڭ قایدن آلندقلرینی وبونلرنڭ توبی نچوك اولدقینی یاخشیلاب بلگاچ، بوندی توجیهلرگه شاید ذهن کیتمه‌سه کیره‌ك.

IV.

۱۰ نچی عصر ابتدالرینه قدر باشقردلر عموما دیورلك مجوسیتده بولوب، فقط آز مازغنه دیـن اسلام آرالرینه تارالماغه باشلامشدر.

بعضسی حیوانلرغه عبادت ایدوب، بعضسی ١٢ الهغه ایمان کیترمشلردر. مثلا: قش، جای، یغمور، جیل، نباتات، صو، حیوان، کون، تون، جیر، ترکلك، ئولم بونلرنك هر بری ایچون بر اله اعتقاد ایتمشلردر حتی بیك آزغنه مقدم باشقردلرده مجوسیت وقتندن قالغان اثرلرنی کورمك ممکن بولغان مثلا: یاش کیلن کیاو یورطینه کیلوب توشکهچده شول یردهگی طاغلرغه، یلغهلرغه، مشهوررهك یرلرگه، قایناتاغه، آغاچلرغه، ئولگان قارتلرغه، باشقهچه شول یرنك اعتبارلی کشیلرینه تز چوکمك وسجده قیلمق تیوشلی بولغان هم بعضلرنك ایتووینه کوره، باشقردلرنك یاز کونلرینی آرتوق تعظیملاولریده شول مجوسیتدن قالغان. (١) ڨولغا بلغارلری ١٠ نچی عصرده اوزلری اسلامیتنی قبول ایتکاچ، اوزلرینه تابع باشقردلرغهده بو مبارك دیننی قبول ایتدروگه اجتهاد ایتکانلر هم بتونلایوك بولماسهده بر آز اسلامیت اورلقینی چهچوگه موفق بولغانلر. صوڭره آلتون اوردا حکمدارلرندن برکهخان (١٢٦٦) واوزبك خانلر (١٣٤١) باشقردلر آراسینه اسلامیتنی نشر ایتوگه طرشقانلر هم بونلر تماملیه موفق بولوب، بتون باشقردستانغه اسلامیتنی یرلشدرگانلر. ڨولغا بلغارلری اسلامیتنی قبول ایتکاچ، احکام اسلامیهنی یاخشیلاب اوگرهتو ایچون خلیفه مقتدر بالله طرفندن بلغارغه بر ایلچی هیئتی کوندرلدکی معلومدر. شونك کبی باشقردلرغهده دین اسلامنی اوگرهتو ایچون اسلام مملکتلرندن علماء کلدکی ظن قیلنهدر بو جملهدن بری، اوفادن ایللی چاقرم مسافهده «چیشمه» قریهسینك یاقننده مدفون حسین بكدر بو آدمنك ترکستاندن بونده کلوب، ٧٦ یاشنده ٤٤٤ یلده دنیا قویدغی، قبر تاشنده یازلمشدر. روایتلره کوره، بو آدم اورطا آزیا خانلری طرفندن، اسلامیتلری ضعیف بولغان نوغایلرغه دیننی

(١) Справочная книга Уфимской губ., отдѣлъ V, стр. 371.

یاخشیلاب اوگره‌تو ایچون و باشقردلرنی مجوسیتدن اسلامیتکه کرتو ایچون بو یرگه کوندرلمشدر شول سببلی روس مؤرخلری بو آدمنی مسلمان میسیانیری، دیه تسمیه ایلمشلردر. (١) زالاتاوست او یازنده کوشیلیڨکی یلغه‌سینڭ یاقننده «چوقور» اسملی تاغنڭ باشنده توفراقدن اویوب یاصالغان بر «ڨال» بولغان. ١٨٦٨ نچی یلده بو ڨال — استینا ییمرلوب آستندن بر نیچه باقر آقچه‌لر تابلغان بو آقچه‌لرغه مسلمانچه «بلند خوقند» دیه یازلغان، شول سببلی بعضلر باشقردلرنی اسلامیتکه کرتو ایچون «خوقند» یرندنده مسلمان میسیانیرلری کلدکینی گمان ایته‌لر (٢) باشقردلر فکر جهتنچه بیك چیکلی اولوب، هیچ وقتده بر کم طرفندن‌ده بونلرنڭ عقل وفکر تربیه‌سینه اهمیت ویرلدکی یوقدر.

باشقردلرنڭ ایسکی عادتلرنده فقط، اوچ تورلی نرسه‌نی اوگره‌نمك لازم اولوب، علم دائره‌لری شوڭا چیکله‌نوب قالمشدر ١) بعض یولدوزلرنڭ اسملرینی بلمك وفائده‌لرینی اوگره‌نمك. ٢) ایسکی خانلر حقنده بولغان روایتلری بلمك هم باطرلر حقنده سویله‌نگان بعض بر تاریخی شعرلرنی حفظ ایلمك ٣) هر بر باشقرد اوزینڭ اروغینی وقایسی خانغه منسوب ایدکینی بلمك. باشقردلر آراسنده بعض شعرلر باردرکه، کوینڭ ماتورلغی یاکه بیك نچکه حسیاتقه مالك اولدغی جهتله بتون باشقرد آراسنده مقبول اولمشدر. بو جمله‌دن بری آشقازار کوییدرکه، بو کوی بر باشقرد قزی طرفندن، آشقازار یلغه‌سینه باتوب ئولگان اوزینڭ سوکلو یکتینڭ یادینه چغارلمشدر. باشقرد آراسنده باطرلرنڭ عادتدن طش باطرلقلرینی ایتوب سویله‌نگان شعرلر، کوی ایله خان اوغللرینه قیلنغان نصیحتلر بیك کوبدر، بویله باطرلرنڭ مشهورلری «چوره باطر»،

---

(١) Справочная книга Уфимской губ., отдѣлъ V, стр. 331. مفتی حضرت سلطانوفنڭ بو مبارك ذاتنڭ قبه‌سینی توزاتدردکی معلومدر.

(٢) Та-же книга отдѣлъ II, стр. 39.

«صارى ماركاس اوغلى» وغير يالردر. حقنده بيك كوب شعرلر سويله‌نگان آدملرنك بری صلوات بولايفدر (١) بو شعرلرده صلوات‌نك يكرمى ياشندوك بيك زور درجه‌گه مندكى، پوگاچوف‌نك بريگاديرى اولوب، باشينه كامچات بوركى كيدكى، اوتكون قلچ توتوب مگلرچه كشى‌لرنك باشلرينى اوزدكى، ذكر ايدلمشدر، حتى بعض شعرلرده صلواتنى پيغمبرلك درجه‌سينه يتكروب مدح قيلنمشدر. بو شعرلر اورنى ايله يازغى جيبونلرده الوغ وكچوك طرفندن اوقولورلر هم بارچه باشقردلر بونى ايشتوب عادتدن طش لذت آلورلر. صوڭغى وقتده باشقردلردن يتشكان شاعرلرنك برى «ابو المنيح بن ابى الفيض» در قارغالى قصبه‌سنده دنياغه كيلوب، محمد يوسف اسمنده‌گى بخارا خانينك ايلچيسيله استانبولغه سلطان حضورينه بارمشدر آنده اشلرى تمام بولدقدن صوڭ مكه‌گه باروب ١٢٣١ نچى يلده حج قيلمشلردر. بو سفرندن قايتوب، ١٢٤٠ نچى يلده ينه حج نيتيله سفر ايتوب، قرق ياشنده يولده دنيادن اوتمشدر. باصلغان بر توركى ديوانى اولوب شعرلرى فصيح ولذيذدر بو شعرلرنده، بيت اللّٰه‌غه حج قيلدقينى، پيغمبرمزنك مقبره‌سينه زيارت ايتدكينى ذكر ايلمشدر. ينه معروف شاعرلردن بـرى «هبة‌الله بن سيد بطال» حضرتلريدر. مرجانى حضرتلرى بونك توغروسنده: «بو آدم هبة‌الله ايشان قارغالى، ديه معروفدر مجمع اللطايف والاداب نام مواعظ ونصايح كه مشتمل بخشى با معنى وصحيح المضامين تركى لساننده منظومه‌لرى واردر» ديور.

---

(١) پوگاچوف فتنه‌سنده باشلاب يوروچيلرنك ايڭ اولكه‌نلرى يولاى ايله اوغلى صلوات‌در بونلر اوفا اويازى شيطان كودى ۋولصندن اولوب، هر ايكوى اخيردن قولغه آلنوب، فينلانديه‌ده روگورۋيك شهرينه قاترغه خدمتينه كوندرلمشلردر قاترغه‌غه كوندروردن آلدندن، بورون يافراقلرى يرطلوب، يوزلرينه پيچاتلر باصلوب آولدن آولغه صوقدروب يورتمشلردر. يادكار صحيفه ٧٨، اميد بايف اثرى.

(۱) روسچه اثرلرده «بونك شعرلری اوز عصرندهغی باشقرد عسکرینك رئیسلرینی مدح وثناء قیلودن عبارت ایدی، گاها روس تورهلرینیده مدح قیلوب شعرلر سویلمش ایدی» دیه ذکر ایدلمشدر. (۲) روس مورخلری بونی باشقردن حساب ایتمشلر ایسهده، مرجانی حضرتلری نه سببه مبنیدر بونی بلغار تورکلرینه نسبت ویرمشدر. ینه باشقردلرنك معروف آدملرندن بری تاج الدین یامچیغولف در بو آدم صوفی الله یار حضرتلرینك «ثبات العاجزین» اسملی اثرینه بر شرح یازوب، بو شرحنی اوزینك عزیزه اسمندهگی سوکلو قزینه نسبتله «رسالهٔ عزیزه» دیه اسم قویمشدر.

ایسکیده باشقردلرنك ایبو اچندهگی ترکلکلری بیك تکلفسز ایدی. اورمان اچندهگی باشقردلر بال قورطی آصراو ایله، قردهغی باشقردلر مال طوار آصراو ایله ترکلك ایتهلر ایدی، تجارت وصناعتنك نه ایدکندن توپده خبرلری یوق ایدی. بوش وقتلرنده قرغز وقالمق طائفهلرینی باروب، باروب طالیلر ایدی. بوندن صوك قرغز وقالمقلردن باشقردلرنی طالارغه کرشکانلر ایدی. شول سببلی برجان باشقردلری اوزلرینك توپ یرلرینی تاشلاب اوراشکو، کوگانکو یلغهلرینك تیرهلرینه کیلوب یرلهشرگه اختیارسز بولغانلر ایدی. (۳) قالمق وقرغز طائفهلرینك طالاولری توغریسنده باشقردلر آراسنده شوندی حکایهلر قالغان: گویه بر وقت مك قدر قالمق طالاو نیتیله باشقردلرغه هجوم ایتکانلر، لکن نه حتلی طرشوب قاراسهلرده بولدرا آلماغانلر، صوڭره تون اوتکهرمك نیتیله قالمقلر «توره طاو» اسمنده بر طاغنك تیرهسنده اولوغ بر کولنك ئهیلهنهسینه کیلوب یرلهشکانلر. باشقردلر آکسزدن بونلرغه هجوم ایتوب، بردانهسینی قالدرمای، ئوتروب بتروب بارچهسینی کولگه ارغتقانلر. شول سببلی بو کول «مك قالمق کولی» دیوب آتالوب قالغان.

(۱) مستفاد الاخبار جزء ۲، صحیفه ۲۷۲.

(۲) Справочная книга отдѣлъ V, стр. 378.

(۳) بو کونگی کونده بو اسمدهگی یلغهلرنی یوق دیرلر.

خاتون قزلرنڭ يورط اشندن بوشانغاچ، ايڭ سويوب اشلەگان اشلری چيگو، طوقو كبی قول اشلری بولمشدر. قول اشلرندن ايڭ ماقطاولی اشلری، يفەك ياخود جون ايلە چيككان واوزلرينڭ «بوياق» اسمندەگی ملی يوياولری ايلە بوياغان كيندر چيكمەنلری بولمشدر. بو بوياق اسمندەگی بوياولری، فابريك بوياولری بيك تارالو سببندن صوڭ وقتلردە يوقغە چقمشدر. فقط «قاطای» باشقردلرندەغنە آزماز قالدغی ايشتلمكدەدر. [1] بوندن صوڭ اعتبارلی قول اشلرندن «قاشباو» ايلە مرجان تزوب اشلەگان «توبی» اسمندەگی باش كيوملريدر هم قاشباونڭ توبەنگی ياغندن باغلاو ايچون «سارا اوس» اسمندەگی يفەك ايلە چيككان بر تاسماليدە باردر.

باشقرد قزلرينڭ هر تورلی چيگشلرينە خاص اسملر باردر. مثلا: چيگش نڭ بر تورليسن منارە، بر تورليسن تكە موگوز ديو آتاب يورتەلر. ايسكی وقتلردە، اوز قبيلەسندن، اروغندن قز آلمق باشقردلر عادتنچە بيك زور عيب صانالمشدر. بو اشكە باطرچيلق قيلغان آدمنی يا ئولترگەنلر وياكە خاتونينی قولندن آلغانلر. كيلمات اسمندەگی بر خان اوز قبيلەسندن قز آلغان ايدی شول سببلی باشقرد آراسنده زور صوغشلر چقدی وكوب خلقلر ئولترلدی، فقط بر نيچە وقتلردن صوڭ عقللی باشقردلرنڭ قاتناشووی ايلەگنە باصلوب قالدی. باشقردلرنڭ ايڭ قزق عادتلرندن برسی، اگردە بر آدمنڭ بالاسی تورمی تورغان بولسە، صوڭغی بالاسينی اتدن ايمزدرو ايدی، چونكە اوزلرينڭ گماننچە ات ايمگان بالا گويە اوزاق ياشی ايمش. باشقرد خانلرندن بری هم شولای ات ايمچەگی ايموب تربيەلندكندن «بورناق» ديە آتالمش ايدی. بورناق ات اوغلی ديمكدر.

---

(۱) بو باشقردلر ڤيرخنو اورال اويازندە.

٧

آڭلاشلديغينه كوره، روسيه‌گه تابع بولودن ئلك باشقردلر بارچه‌سى الوغ خانغه تابع بولغان واق، واق بيلر وخانلر طرفندن اداره اولنمشلردر. بو خانلر اورنينه قاراب آزده هم كوبده بولمشلردر، ئلكيگى خان‌نڭ اير بالاسى كيرك نى قدرگينه بولسه‌ده بولسون اوزندن صوڭ بارچه‌سى خان اولدقلرندن خان بالاسى كوب قالسه خانلر كوب اولمشلر، اگر ئلكيگى خان‌نڭ بالاسى آز بولسه خانلر آز بولمشلردر. مثـلا: طابينسكى‌ده‌گى (١) خانلر بر وقت اون جيدى‌گه ايرشمشدر. شونڭ ايچونده «اون جيدى قرنداش طابنى» ديه اسم ويرلمشدر. بو واق خانلرنڭ اوزلرينه مخصوص جيرلرى هم رعيه‌لرى بولغان. بو خانلقنى ايكنچى خانلقدن آيروب يورتوگه اوڭغاى بولسون ايچون هر برسينه الوغ خان طرفندن بر قوش، آغاچ طامغا، بر لقب بيرلـگان (٢) مثلا: آق ايدل تيره‌سنده كوچوب يورگوچى «يومران طابن» اروغى‌نڭ خانينه علامت ايچون قوشلردن قارا قوش، آغاچدن آرطش، طامغادن قابرغا طامغا، لقبدن صلوات لقبى بيرلـگان ايدى هم چينگيزخان، الوغ نوغاى خانى اوراز بى‌گه قوشلردن هدهد قوشى‌نى، لقبدن شيخ على بى لقبينى ويرگان ايدى. باشقرد خانلقلرندن برى اوفا خانلغى ايدى. حاضرگى اوفا شهرينڭ ياقننده زمانه‌سينه كوره الوغ ماقتاولى اوفا اسمنده بر شهر اولوب، خانلر شونده تورورلر ايدى. (٣) اوفا خانلرينڭ ايڭ صوڭغى‌سى «توره بابا طاوكلوسف» اسمنده اولوب، اوفا ايدلينڭ آق ايدلـگه قويغان يرنده‌گى بر بورونده بناء قيلنمش كرپيستده تورر ايدى. حاضرگى حالده بوير اوفا شهرى ياقننده „Чертово городище“

(١) حاضرگى حالده استه‌رلى طماق اويازنده بر قصبه.

(٢) قوش وآغاچ‌نڭ اوزلرى توگل فقط اسملرى بيرلـگان بولورغه كيرك.

(٣) Справочная книга Уфимской губ.

دیوب یورتلمکده‌در. دشمن کیلوب باصقان وقتده حاضر بولوب تورسون ایچون خان‌نڭ بوکر یپستدن اوفا ایدلینه‌چغاطورغان یاشرن یولی بولنمشدر.

باشقردلرنڭ هیچ بر وقت مستقل دولت تشکیل ایته آلدقلری تاریخ بوینچه معلوم توگلدر. هر نه اچکی اداره‌لری اوز قوللرنده بولنمش ایسه‌ده «آلتون اوردا» حکومتی بار وقتده آلتون اوردا حکومتینه، بو منقرض بولوب قزان دولتی میدانغه کیلگاچ، قزان دولتینه‌تابع بولمشلردر. قزان دولتی منقرض بولغاچ، یورط باشندن آزغنه مقدار ویرگو، نالوغ بیرمك شرطی اوزره اوز اختیارلریله روسیه تبعه‌لگینی قبول ایتمشلردر. عرض اطاعت ایچون هر اروغدن ایوان گروزنایغه کشیلر صایلاب کوندرمشلردر (۱) ایوان گروزنای‌ده بوڭا مکافات اولاراق «دشمانلرندن صاقلاو یرلرینه تیمه‌و» ایله وعده قیلوب، اوز قولندن انابت کاغدی ویرمشدر (۲).

سیبیریا خانلری بر طرفدن، قزاقلر ایکنچی طرفدن باشقردلرنی همیشه راحتسز ایتوب طوررلر ایدی. مرکزدن بیك یراق بولولری سببلی حکومت ایچونده بونلرنی صاقلامق اوڭغایلی توگل ایدی، هر نه باشقردلر حسن اختیارلری ایله روسیه تبعه‌لگینی قبول ایتکانلر ایسه‌ده، حکومت بونلرنڭ اوز طرفلرندنده بر آز شبهه‌ده ایدی، باشقردلر باشده قبول ایتدکلری یاصاقنی یراقلق سببلی قزان شهرینه آلوب باروب توله‌رگه آغرصونالر ایدی. مونه، شول یوقاریده ئه‌یتلگان سببلر ایچون حکومت باشقرد یرلرینه شهرلر وکریپستلر بناء ایتوگه وبونده دائمی

---

(۱) ایوان گروزنای «قزان» شهرینی آلغاچ، باشقرد جماعتندن مشهورره‌ك یدی اروغ خلقنڭ باشاقلارندن یدی کیمسه مثلا، اوسه‌رگان اروغندن بیکباوبی، بورجان اروغندن ایسکی‌بی، قپچاق‌دن مشولی‌بی، تامیاندن شقمان بی کبی‌لر قزانغه باروب عرض اطاعت ایتکانلر. شورا ۱۹۱۲ سنه، نومیر ۸.

(۲) Справочная книга Уфимской губ., отдѣлъ II, хроника стр. IV.

صاقچی عسکرلر توتوغه قرار بیرگان ایدی، لکن یاڠیغنه تبعه‌لکنی قبول ایتکان وتیوشنچه صنالوب یتمه‌گان بدوی قوملرنڭ کیفسزله‌نوب کیتولرینی اویلیدر ایدی. شول سببلی بو قرارنی بر آز کیچکدررگه تیوش کورلگان ایدی. بر آز وقتدن صوڭ، یرلرینه شهرلر بناء ایتونی باشقردلرنڭ اوزلری استه‌گانلك آڭلاشلدی هم حکومت‌نڭده استه‌دگی کوبدن شولای بولدقندن شول حالدوك اشکه کرشلوب، ١٥٥٢ یلده بیرسکی (بوری) شهری، ١٥٥٧ نچی یلده اوصا شهری، ١٥٨٤ نچی ده مینزه‌له شهری، ١٥٨٦ نچی ده اوفا شهری بناء اولندی. اوفا شهرینڭ بناء اولنوینه اچلری پوشوب آبلای ایله توکیل عسکر ایله کیلوب بونڭ بنائ‌سینه (١) قارشی تورونی استه‌گانلر، لکن مقصودلرینه ایرشه آلمای، اوفادن اون‌بیش چاقرم یرده عسکرلری ییڭلوب اوزلری اسیر توشوب، موسقواغه کوندرلگانلر. (٢)

بوشهرلر بناء اولنوب بتکاچ، ١٦ نچی عصر صوڭلرینه تابا عسکرلك صفتی‌ایله شهرلرگه وئه‌یله‌نه‌لرینه روسلر هجرت ایته‌رگه باشلاغانلر هم ١٧ نچی عصر اچنده «زانیسکی»، «نوۋوشیشینسکی» هم «بیلارسکی» قصبه‌لریده بناء اولنوب بو طرفلرغه روسلر هجرت ایتکانلر. روسیه اچلرندن هجرت نه قدر کوب اولوب تورسه‌ده، باشقرد صحرالری بیك کیڭ اولدقندن قصنقیلق اولقدر تیز سیزلمه‌دی، فقط ١٨ نچی عصر باشلارنده‌غنه تارایولر بلنه باشلادی. بونڭله برابر باشقردلرده‌ده طنچسزلق علامتلری آڭلانا باشلادی. شول سببلی حکومت، خلقنی باشقرد یرلرینه هجرتدن رسمی صورتده منع قیلوب فرمانلر تاراتدی. هر نه حکومت طرفندن رسمی صورتده منع اولندی ایسه‌ده، روسیه اچلرندن هجرت

---

(١) هر ایکاوی سیبیریا خانلرندن.

(٢) ایسکی سیبیر یولینڭ اوستینه اوفادن اون چاقرم مسافه‌ده „آبلای اورمانی“ اسمنده بر اورمان بار. روایتلره کوره روس عسکریله سیبیر خانلری شونده اوچراشوب صوغشقانلر هم شونده اسیر توشکانلر. شول مناسبتله آبلای اورمانی دیوب آطالوب قالغان.

بتونلەیوك توقتالمیوب، همیشه آزآزغینه بولاتوردی. ۱۷۱۹ نچی سنەدەمینزەلە، چیلابی، راینسکی اویازلرینه باشقه یردەگی مهاجر روسلرنڭ حسابلری آلندی بارسینڭ حسابی ۱۱۹۸ ایودن عبارت ایدکی معلوم بولدی.

اختیارلی آدملر باشقرد یرلرینه کوچکان کبی نەدە اولسه بر عیب سببلی، روسیەدە طورووی ممکن بولماغان هر آدم باشقردستانغه قاچا تورغان بولدی. شولای ایتوب باشقردلرنڭ کیڭ صحرا اورمانلری بر قاچاقلق یر اولوب قالدی، خصوصا بو یرلرگه قاچوب کیلگان کشیلرنڭ کوبرەکی صالداتدن قاچقان کشیلر، آلپاوتلرنڭ ظلملرینه چدی آلماغان کرستیانلر، پراۋوصلاونی چیرکاوندن آیرلغان آدملردن عبارت ایدی. قزان دولتی منقرض بولغاندن صوڭ باشقردستانغه روسلردن باشقه تاتار، چیرمش، چواش کبی طائفەلردە کوب کیلدیلر. بیك کوب وقتلرغه قدر مهاجرلر ایله باشقردلر طنچ تورا آلمادیلر، آرالرنده صوغش قچقرش همیشه بولوب توردی. بونڭ باشلیچه سببی، باشقردلرنڭ مهاجرلرگه کیتمشەك قاراویله قاراولری ایدی، شول آرادە حکومت اوّلگی نالوغلر اورنینه توتون باشندن ینه بر قدر نالوغ آلورغه، طویلرندن پوشلینه آلوغه نظام چغاردی. بو نظام باشقردلرغه بیك یاط طویولوب، کوب سوزلرگه وکوب گمانلرغه سبب بولدی. بر برسینی بو نالوغ و پوشلینەلرنی تولەمسکه دیملەدیلر وآرالرندن بیك یاوزلری ظاهر بولوب حکومتکه قارشو باش کوتەرورگه یوردیلر. قرغز وقالمق طائفەلرینیدە قوتورتوب اوز ازلرینه باصدردیلر. شولای ایتوب ۱٦ نچی عصرنڭ آخیرلرنده قورقنچلی باشقرد فتنەلری باشلاندی وبر توتاشدن دیەرلك ایکی یوز یللر قدر دوام ایتدی. بوفتنەلردە نە قدر ماللر ئەرەم اولدی، ونه قدر گناهسز قانلر هدر اولدی. باشقردلرنڭ برنچی مرتبه باش کوتەرولری ۱۵۸٤ نچی یلده واقع بولدی. ینەاوفا گوبیرناسنڭ مهاجر روسلر ایله باشقردلر آراسنده یـر توغروسنده نزاع چقدی شونڭ سببلی باشقردلر بـاش

کوتەروب، مینزەلە شهرینه هجوم ایتدیلر، لکن بیك تیزلك برله ییکلوب، کوبسی توتقونغه توشوب ئولم جزاسینه حکم ایتلدیلر.

١٦٦٣ نچی یلده اوفا باشقردلری یاڭادن باش کوتەردیلر، لکن موسقوادن عسکر کیترتوب، بر نیچه وقتدن صوڭ باصدرلدیلر. بو فتنەنڭ قزووی بتەر بتمەس اوك ١٦٦٤ نچی یلده سید اسملی (١) بر باشقردنڭ قول آستنده ینه بیك قوّت ایله باش کوتەردیلر. بو فتنەده اوفا وقزان اطرافنده بولغان کوب روس آوللرینی یاندروب، کوب روسلرنی ئوتردیلر. بو فتنه بیش یللر قدر دوام ایتدی. باشقردلرنی طنچلاندرو ایچون تورەلر طرفندن کوب احسانلر ویاخشیلقلر وعده قیلندی، لکن هیچ فایسی فائده بیرمەدی، باشقردلر اوزلرینڭ طالاو وئولترولرنده دوام ایتدیلر. باشده بولار ایله بر بولوب اشکه کرشکان قالمق خانلرندن «آیوك» بولاردن آیراوب، حکومت یاغینه چقدی شول سببلی قوّتلری آزایوب توقتاماقلرینه سبب اولدی. بو فتنه روس تاریخلرنده باشلقلرینڭ اسمینه نسبتله «سید فتنەسی» دیه مشهوردر، لکن بو باصلولریده بیك اوزاقغه بارمادی ١٦٧٧ نچی یلده باشقردلر ینەدن باش کوتەردیلر وطالاو نیتیله اوفا طرفینه کیتدیلر، لکن اوفاغه اون چاقرم قالغاچ، بورلوب کیری قایتدیلر. شولایده بو فتنه باصلمایوب آز آزغنه بولسەده ١٦٨٠ نچی یللرغه قدر بولوب توردی. صوڭره موسقوادن «زیلین» اسمندەگی بر پالقاوْنیك عسکر برله کیلوب فتنەنی باصدردی. ١٦٨٣ نچی یلده مینزەله تیرەسنده ینەدن باشقرد فتنەلری ظاهر اولدی، لکن بیش یوز قدر جایق قزاقلری کیترلوب، بو فتنەلرنیده باصدرلدی.

١٧٠٧ نچی یلده «سیرگییف» فامیلیەسندەغی کامیسسار ایله آرالرنده

---

(١) امید بایف، یادکار نام اثرنده دیور: ١٥٩١ ده ایت یلنده باشقرد خلقی آراسنده بر مسلمان خان پیدا بولدی اوروص تواریخنده سید اسطارشینه آطالادر خلقنی دین‌گه اوندەر ایدی اسمی سید جعفرخان دیوب ایتورلر ایدی. بو سید باشقرد، میشەرهم قازان تاتارلری برلن بر کیڭاشده بولغان طابن قلعەسنده چیرکاونی بوزغانلر. امید بایف بوننڭ تاریخ ظهورنده خطا قیلمشدر یوقسه بونده هر ایکاوندن مراد بردر.

نزاع چغو سببلی باشقرد آراسنده ینه فتنه قوزغالدی. بو فتنه بیش یللر قدرلی دوام ایتکان سید فتنه‌سندن نیچه ئولوش آرتوب کیتدی. بو فتنه‌ده باشلاب یورگوچیلر کوسوم اسمنده‌گی بر باشقرد اولدقندن بو فتنه آڭا نسبتله «کوسوم فتنه» سی دیوب اسم آلدی. بو فتنه‌ده بتون اوفا اطرافنده‌غی باشقردلر باش کوته‌ردیلر هم قوتورتا تورغاچ، قرغز وقالمقلرنی، میشه‌ر وبر قدر تاتارلرنی هم چواش وچیرمش کبی ڤولغا بوینده‌غی مجوسی طائفه‌لرینی اوز طرفلرینه قوشدیلر. فتنه‌نی باصدروب باشلقلری کوسوم‌نی قولغه آلو ایچون توقز یوز جه‌یه‌ولی عسکر ایله خوخلوف‌نی اوفاده جیدی یوز آطلی عسکر ایله آریستوفنی قزاندن فتنه اورنینه کوندردیلر خوخلوف‌نڭ عسکرلری آراسنده بر آز باشقردلرده بار ایدی خوخلوف اوفادن یوز یکرمی چاقرم چاماسنده «یوره‌ك طاغ» اسملی اورنده باشقردلر ایله اوچراشوب، صوغشقه کرشدی، لکن خوخلوف‌نڭ عسکرلری آراسنده بولغان باشقردلر خیانت ایتدیلر. بوندن صوڭ فتنه‌چیلر خوخلوفنی بار عسکری ایله چولغاب آلدیلر. شولای ایتوب، صالداتلرنی اون کون قدر محاصره‌ده توتوب آشارغه‌ده، اچه‌رگه‌ده، یوقلرغه‌ده ایرك بیرمه‌دیلر صوڭره دورت یوز قدرسینی توتقون ایتوب، قورال وآزقلرینی آلغاندن صوڭ بارچه‌سینی قلچدن کیچوردیلر. بوته‌نچه چاره قالماغاچ، خوخلوف قالغان عسکری ایله باشقردلرنڭ محاصره خطلرینه هجوم ایتدی هم قاتی صوغش صوڭنده کیسوب چقماغه موفق اولدی. بوندن قوتولغان صوڭ خوخلوف توغری «طابینسك» طرفینه کیتدی. شول آراده قزان طرفندن کیلمکده بولغان آریستوفده خوخلوفنڭ یاردمینه کیلوب ایرشدی، لکن فتنه بونڭ ایله‌گنه بر یولی باصلوب کیتمای، آز آزغنه بولسه‌ده بولوب توردی.

١٧١٧ نچی یلده قرغز وباشقردلر برله‌شوب اون مڭ کشی مقدارنده جییولشوب «نوڤوشیشمسکی» قصبه‌سینی آلدیلر، لکن «سویاز» اسمنده‌گی بر پالکاڤنیك‌نڭ تدبیر وشجاعتی آرقاسنده شهرنی تاشلاب قاچارغه مجبور

بولدیلر، لکن فتنه بونك ایله گنه باصلوب کیتمه‌دی، فتنه یاکادن بتون باشقردستاننی چولغاب آلدی، حتی صوگغه تابا باشقردلر وقزاقلر «قزان» شهرینی آلمق بولوب، شول طرفقه کیتدیلر، لکن مقصودلرینه ایرشه آلمای، قزانغه اوتوز چاقرم یتمه‌س توقطالوب قالدیلر. قاما، ڤولغا، صامارا یلغه‌لرینك تیره‌لرنده بولغان بارچه آوللرنی تالادیلر، چیرکاولرنی وآلپاوت یورتلرینی بارچه‌سینی یاندردیلر. کریستیان روسلرنك قایسیلرینی ئولتردیلر، قایسیلرینی بالا چاغالری ایله برابر توتقون ایتوب، قریمغه، بخاراغه، خیوه‌گه ایلتوب قللقغه صاتدیلر. بو فتنه‌لر تاتارلرغه‌ده سرایت ایتوب، شول وقتده‌غی قزان گوبیرناتوری «کودره‌فصف» پادشاهغه شویله خبر کوندردی: «باشقرد فتنه‌لری حتی تاتارلرغه‌ده سرایت قیلدی، قزان تیره‌سنده‌گی کوب تاتارلر فتنه‌چی باشقردلرغه قوشلدیلر باشقردلر هم چوواشلرنیده قوتورتالر بولارنکده باشقردلرغه قوشلو احتمالی بار». بو وقت پیطر ڤیلیکی شڤیتسیه‌کارولی «کارل» ایله صوغشه ایدی. بو خبر آڭا کوڭلسزلك بیردی. پیطر ڤیلیکی «خوڤانوفسکی» فامیلیه‌لی الوغ بر آدمنی، نیچوك اولسه‌ده بو فتنه‌نی صلح طریقی ایله باصارغه قوشوب، قزانغه کوندردی. خوڤانوفسکی، باشقردلرنی اطاعتکه‌اونده‌و ایچون قزان‌دن بر نیچه اعتبارلی مسلمانلرنی کوندردی، لکن باشقردلر اطاعتکه کیلمه‌دیلر. ڤولغا وقاما یلغه‌لری تیره‌سنده بولغان بارچه آر وروس آوللرینی یاندروب وطالاب هلاك قیلدیلر، کشیلرینی یا ئوتردیلر ویاکه یراق یرلرگه آلوب باروب قوللقغه صاتدیلر. باشقردلرنك یاخشیلق ایله اطاعتکه کیلو احتماللری بولماغاچ، خوڤانوفسکی «بارتینف» دیگان بر پالقاڤنیكنی کوندردی بارتینف باشقردلرنی اوفا تیره‌سینه قدر قووب‌ایلتدی هم خوڤانوفسکی‌ده عسکر ایله بونك آرتندن کیلوب یتوب، باشقردلرنی تمام اطاعتکه کیتوردی. باشلقلرینی ئولم جزاسینه حکم ایتکان صوڭ، باشقه‌لرندن عفو ایتدی.

بو فتنه‌گه سبب بولغان کامیسسار «سیرگییف» نی قزان شهرینه کیترلوب آصارغه حکم ایتلدی. بوندن صوڭ دورت یل قدر باشقردلر بیك طنچ توردیلر برده رضاسزلق علامتلر وفتنه‌اثرلری سیزلمه‌دی، لکن دورت یلدن‌صوڭ ینه کیفسزلك علامتلری سیزله باشلادی، اوزلری ایله برابر باش کوته‌رورگه اونداو ایچون قریمغه وقالمقلرغه ایلچیلر کوندردیلر، لکن بو ایلچیلر مقصودلرینه ایرشمسدن ئلك قولغه توشوب تیوشلی جزالرینی کوردیلر.

توره‌لر کیله‌چك وقتلرده‌ده طنچسزلقلر بولاچاغینی آڭلاب، باشقردستانغه بیك چن کوز ایله قاری باشلادیلر. شونڭ اوچون باشقردستاننڭ مهم یرلرینه کرپستلر بناء ایتوب، شونده دائمی عسکر آصراوغه قرار بیردیلر. طبیعی بو قرارنڭ باشنده پیطر ۋیلیکی ایدی، لکن وقتسز ئولوب کیتو سببلی بو پلانلرینی میدانغه کیترو‌گه موفق بولا آلمادی، فقط بونڭ فکرلرینه آشنا بولغان کیریللوف وتاتیشچف کبی غیرتلی حاکملر پیطر ۋیلیکی‌نڭ بعض پلانلرینی اوزندن صوڭ میدانغه قویدیلر.

VI

پیطر ۋیلیکی‌نڭ برنچی پلانی «اور» یلغه‌سی تیره‌سینه بر شهر بناء ایتوب، شول واسطه ایله بتون باشقردستاننی روسیه‌گه باغلامق هم بخارا، خیوه، هندستان طرفلرینه یولنی آچمق ایدی. مونه، پیطر ۋیلیکی‌نڭ بوحکیمانه پلانینی کیریللوف میدانغه قویدی.

ایمپیراطریتسه آننا تختکه اوطورغاچ، بر پرویکتا تقدیم ایتوب بو پرویکتاده، اور یلغه‌سی اوزه‌رینه بر شهر بنا ایتونڭ تیوشلکینی هم بوشهر بناء اولنغاچ، باشقردستاننڭ روسیه‌گه تمام برکله‌چگینی، بخارا، خیوه، بدخشان کبی بای یرلرنیده قولغه کرتو ممکن بولاچاغینی آڭلاتدی. ایمپیراطریتسه آننا کیریللوف‌نڭ بو پلانینی بیك موافق تابدی، لکن باشقردلر کوب وقتلردن بیرلی طنچسزلانوب توردقلرندن، بوشهرنی بنا قیلو وقتنده‌ده فتنه چغاراچاقلری معلوم‌ایدی. شونڭ ایچون بو اشلرنی

میدانه چغارو وقتنده حکومتکه صادق باشقردلرنڭ بولنووی بیك کیرەك ایدی. کیریللوف‌نڭ بختینه قارشی بویله آدملر باشقرد آراسنده هم تابلدی بو آدملرنڭ بری هم حکومتکه بیوك صداقت ایله خدمت ایتکانی «طایماس‌شایموف» دیگان آدم ایدی. بو آدم باشقه باشقرد اسطرشینالری کبی اوزینڭ قوی آراسنده سوزی یورگوچی اسطارشینا ایدی. طایماس شایموف، ١٧٢٠ نچی یلده بر تولکی ایله بر صوصارنی تریله‌ته پیتر بورغه آلوب باروب ایمپیراطریتسه «آننا» غه هدیه قیلدی. ایمپیراطریتسه عاقله بر خاتون اولدقندن، طایماس شایموف‌نڭ اخلاصینه قارشی بیوك التفاتلر کورسەتدی. چیلابی تیرەسندن اوزینه الوغ بر یر هدیه قیلوب یرینه قایتقاچ، باشقردلرنی وعظ ونصیحت قیلوغه، حکومتکه توغریلق ایله خدمت ایتوگه، صالونغان نالوغ‌لرنی تیوشنچه ادا قیلوغه اوندەوگه قوشدی. طایماس شایموف ایمپیراطریتسه حضرتلرینڭ التفاتلرینی بوشقه قویمایوب، بیك طرشوب خدمت ایلدی هم بو خدمتلری کوزگه کورنوب بیك تیزلك ایله «طارخانلق» درجەسینی آلدی (١) کیریللوف‌نڭ پلانی اوزره «اورنبورغ» شهری بناء اولندقنده فتنه چغارماسقه باشقردلرنی اوگوت ونصیحت قیلوب یوردی وبونڭ ایچون پادشاه حضرتلری طرفندن اوزینه بر قلچ احسان اولندی (٢) بوندن صوڭده شایموف‌نڭ بیوك خدمتلری کورندی.

---

(١) ١٧٣٤ نچی یلده اورطا یوز قزاقلری اومسکی وپیطرپاول طرفندن اون‌مڭ مقدارنده جییولشوب باشقردلرغه هجوم ایتکان ایدی. طایماس شایموف باشقردلرنی تیزگنه جییوب آلوب قزاقلرنی اوزیرلرینه قووب ییبەرمشدر. یادکار امید بایف اثری صحیفه ٧٦.

(٢) ١٩١٠ نچی سنەده ٣٠ نچی مایده محمدقلی (چیلابی اویازی) قریەسینه باردقمده علاج‌الدین‌شایموف اسمنده‌گی بر قارتنی کوردم. شایموف‌فامیلیەسنده بولغاچ: «طایماس شایموفنی بلەسڭمی» دیه صورادم. قارت، طایماس طارخان بنم دورتنچی بووندەغی بابام‌دیدی. طایماس‌قه هدیه قیلنغان ییرنڭ بیك زور ایدکینی، متل، سلطای، محمدقلی ڤولصلری بارچەسی شوڭا داخل ایدکینی سویله‌دی هم بو قارت، بو یرلرنڭ هدیه قیلنوینه بیرلگان غراموطانڭ هم پادشاه طرفندن بیرلگان قلچنڭ «یالطر» قریەسنده اوزلرینڭ ایولرنده کوب زمانلرغه‌قدر صاقلاندقینی فقط صوڭغه‌تابا بو غراموطانڭ بعض‌توره‌لر طرفندن آلنوب‌صوڭره کیری بیرلمدکینی وقلچ‌نڭ بر پاژارده‌یانوب هلاك بولدقینی سویله‌دی. هادییف.

پیطر ۋیلیکی‌نڭ برنچی پلانی، اورطا آزیا طرفلرینه یولنی آچو وآقرنلق ایله بو یرلرنیده روسیه مملکتینه قوشو ایدی کی یوقاریده ذکر اولنغان ایدی، لکن بو پلاننی تماما یرینه کیتورمك ایچون فقط باشقردستاننی‌غنه روسیه‌گه باغلاو کفایه ایتمیوب، باشقردستاننڭ کورشیسنده بولغان قزاق قرغز طائفه‌لرنیده قولغه کرتمك لازم ایدی. دولتمزنڭ بختینه قارشی ۱۸ نچی عصرنڭ باشلرنده قزاقلرنڭ اوز آرالرنده فتنه‌لر باشلاندی. بونی غنیمت بلوب، کورشیلرنده بولغان طائفه‌لر قزاقلرنی جبرلی باشلادیلر. جنوب غربی طرفندن قالمقلر، شمال طرفندن باشقردلر هم سیبیر قزاقلری، شرق طرفندن «زیونگور» خانلری هر تورلی ضررلر کیتوردیلر. اچدنده طشدنده فتنه‌لر بولغانغه کوره ۱۷۱۰ نچی یلده روسیه دولتینڭ حمایه‌سینه کرو فکرینه توشدیلر، لکن اوزلرینڭ استقلاللرینی جویوغه ناموسلانوب «بوکان بای» دیگان بر قزاق الوغسی اوزی دشمنلرینی ضعیفلاتوب قزاقلرنی طنچلاندرمق اوینه توشدی. شول مقصود ایله قزاقلردن الوغ عسکر جییوب دشمانلری بولغان قالمقلرغه هجوم ایتوب، آنلرنی جیکدی، لکن تون یاغندن باشقردلر همیشه هجوم ایتوب توردقلرندن، آخیرنده اوزلرینی اوزلری صاقلی آلمایاچاقلرینی بلوب، کچی یوز قزاق خانلرندن «ابو الخیر» خان پیطر ۋیلیکی‌گه مراجعت ایتوب، اوزینڭ صاغینه قبول ایتمه‌سینی اوتندی، لکن پیطر ۋیلیکی، بر جهتدن شۋیتسیه ایله صوغشده بولدقندن، ایکنچی جهتدن قزاقلرنڭ اوز آرالرنده نزاع بیك قوّتلی بولدقندن بونلرنڭ تبعه‌لکینی قبول ایتمه‌دی، قزاقلرنڭ ایڭ الوغ دشمنلری بولغان «زیونگور» خانی، روسیه دولتینڭ قزاقلرنی اوز حمایه‌سینه قبول ایتمه‌گانینی بلگاچ، یاڭادن قزاقلر اوستینه هجوم ایته‌رگه باشلادی. شول سببلی قزاقلر اوز یرلرینی تاشلاب، روسیه چیگینه تابا کوچوب کیتمه‌گه مجبور بولدیلر.

قزاق خلقی ئوتره، طالاو کبی یاراماس اشکه اوگره‌نده‌کلرندن روسیه چیگینه کیلگاچده تیکنه تورا آلمادیلر.

بر طرفدن بونلرنڭ ضررلری همیشه تیوب توردقندن و ایکنچی طرفدن اورطا آزیاغه چغو ایچون بونلرنڭ یرلرندن اوتو مطلقا لازم بولدقندن روسیه دولتی نیچوکده بولسه بونلرنی اوزینه قوشوغه قرار بیردی. پیطر ڤیلیکی شۋیتسیه ایله صوغشنی تمام ایتکاچ، هم ترکیه ایله مصالحه‌نی قیلغاچ، قزاقلرنی طنچلق ایله‌گنه قولغه کرتو هوسینه توشوب اوزینڭ باش ترجمانلرندن «قوتلوغ محمد تفکیلوف» نی کچی یوز قزاق خانلرندن ابو الخیر خانغه (١) ایلچی ایتوب کوندرو‌گه نیت ایتوب قویغان ایدی. شول آراده یاڭادن ابو الخیر خان طرفندن پیطر ڤیلیکی‌گه «قزاقلرنی اوز حمایه‌سینه قبول ایتووینی استه‌ب» ایکی ایلچی کیلدی. پیطر ڤیلیکی بو ایلچیلرنی بیك زورلاب قبول ایتدی هم اوز حمایه‌سینه قبول ایتونڭ شرطلرینی سویله‌شوب قایتو ایچون شول ایکی ایلچی ایله برگه قوتلوغ محمد تفکیلوف‌نی بیك زور هدیه‌لر ایله ابو الخیر خانغه کوندردی، لکن تفکیلوف باروب یتکاچ، اشنڭ باشقه توسلی بولغانینی کوردی. ابو الخیر خان ایله یاقنلری بوڭا راضی بولسه‌لرده عموما قزاقلر بوڭا راضی توگللر ایدی، حتی تفکیلوف‌نڭ نه اوی بله کیلگانینی بلگاچ، قزاقلر آزغنه ئولترمیچه قالدیلر. شول باروونده تفکیلوف ابو الخیر خان یاننده ایکی یل قالدی و بیك کوب مشقتلر چیکدی وقزاقلر قولنده توتقون حکمنده بولوب توردی شولایده تفکیلوف‌نڭ بو توروی فائده‌سز بولمادی تفکیلوف تلگه بیك اوستا بولدقدن شول ایکی یل اچنده سویلی تورغاچ، قزاقلرنڭ الوغلرینی روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتوگه کوندروب بتره یازدی. آنلرغه هر تورلی

---

(١) ڤولغا ایله جایق آراسنده کچاك اوردانڭ قرغزلر خانی ابو الخیر. ١٧١٧ نچی یل روسیه دولتنه تابع اولوب ١٧٤٨ نچی سنه وفات اولمشدر صوڭنده قالدیلر مشهور اوغللری نورعلی خان، ایرعلی خان هم‌ایچواق نورعلی خان ابی پادشاهلر یلیساڤیته هم یکاتیرینه زمانلرنده خان اولوب ١٧٩٠ نچی سنه اوفا شهرینه آلنوب وفات اولدی. ایسکی اوفا دیگان محلده ایسکی مقبره‌ده کیرپیچ زاڤودلری یاننده مدفوندر بوندن صوڭ نورعلی‌نڭ اوغلی ایشم و بوندن صوڭ کچی انیسی ایچواق خانلق قیلوب ١٧٩٧ نچی ده وفات اولدی. یادکار صحیفه ٧٣، امید بایف.

فائده‌لی اشلر ایله وعده‌لر قیلدی هم «اور» یلغه‌سی تیره‌سینه بر شهر بناء اولنه‌چاغینی‌سویله‌ب، آنلرغه بیك زور امیدلر بیردی، اما حقیقت حالك بو شهرنی بناء قیلودن بر مقصود قزاقلرنڭ باشلرینه جوگان کیدرمك ایدی.

شول آراده «قارا قالپاق» خانلرینه یولقوب، روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتوگه آنلرنیده دیمه‌ب کوندردی.

قزاق خلقی وقارا قالپاق طائفه‌سی روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتونڭ شرطلرینی سویله‌شوب قایتو ایچون پیتربورغغه هر اروغدن ایلچیلر صایلاب کوندردیلر. ابوالخیرخان اوزینڭ توغریلقینه دلیل بولسون ایچون «اوغلی سلطان» اسمنده‌گی اوغلینی روسیه دولتینه امانت ایتوب کوندردی، بونی اوزی ایله برابر تفکیلوف آلوب قایتدی. تفکیلوف جنابلرینڭ بوقدر صداقت ایله خدمتلری بوش قالمادی. بو خدمتلری قارشوسینه پالقاونیق‌لك درجه‌سی احسان اولندی. اوز اختیاری ایله روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتکان ایچون ابوالخیرخانغه‌ده پادشاه حضرتلری طرفندن تشکر یازولری کوندرلدی.

یوقاریده کیریللوف‌نڭ «اور» یلغه‌سی بویینه بر شهر بناء ایتو خصوصنده ایمپیراطریتسه حضرتلرینه بر پرویکت تقدیم ایتدیکی وبو پرویکت‌نڭ ایمپیراطریتسه طرفندن بیك موافق کورلدکی ذکر ایتلگان ایدی. صوڭره بو پرویکت بوینچه شهر بناء ایتو، کریللوف‌نڭ اوزینه تابشرلدی هم بونڭ یاردمچیلکینه قوتلوغ محمد تفکیلوف تعیین ایدلدی.

اورینبورغ شهرینڭ بناسی اوزینه تاپشرلغاچ، کیریللوف اوزینڭ یولداشلری ایله پیتربورغدن شول اورنغه توغریلاب چغوب کیتدی. کیتشنده اوفاغه توقتاب بر آز وقتلر قالدی. شول وقتده عموما باشقردلر طرفندن صایلانوب کیریللوف‌که ایکی ایلچی کیلوب، بوشهرنی بناء ایتوگه راضی توگل ایدکلرینی بیان ایتدیلر. طبیعی، کیریللوف بونلرنڭ سوزلرینی قولاقغه آلمادی واوزلرینی توتوب بغاولاتدی، بوندن صوڭ

اوفادن چغوب کیتدی. کیریللوف‌نڭ یاننده ۱۵ روت عسکر ایله ۲۵ عدد طوبیده بار ایدی، ینه بر پولق صالدات کیریللوف‌غه قوشلمق ایچون بر آز صوڭ اوفادن چغوب کیتدی، لکن اوفادن ۱۶۰ چاقرم کیتکاندن صوڭ باشقردلر طرفندن بو پولقغه هجوم ایتلدی. بو هجومده پولقغه مخصوص پوب ایله ۱۸ آطلی صالدات، ۳۲ جه‌یه‌ولی صالدات دنیادن اوتدی. کیریللوف واقعه‌دن خبر آلوب، بو پولقغه یاردم ایچون بر آز عسکر کوندردی، لکن باشقردلر بیك کوب اولوب، بونلر آز اولدقلرندن باروب قوشیله آلمادیلر. کیریللوف ینه ایکنچی مرتبه کوندردی بو مرتبه‌سنده کوب مشقت ایله‌گنه باروب قوشلدیلر. کیریللوف‌ده اور یلغه‌سینڭ جایق یلغه‌سینه قوشلغان یرینه بیك الوغ مشقت ایله‌گنه باروب یتدی ۱۷۳۵ نچی یلنڭ ۶ نچی آۋغوستنده اورینبورغ (حاضرگی اورسکی) شهرینڭ نیگزینی قوردی هم شولوق یلنڭ ۷ نچی سنتابرنده کیری اوفا طرفینه کیتدی (۱). نق، شول وقتلرده سیبیر یول (چیلابی، شادرین، زلاتاووست طرفلری) باشقردلری بارچه‌سی باش کوته‌رگانلر ایدی قوطلوغ محمد تفکیلوف، کیریللوف‌دن آیرلوب بر آز عسکر ایله شولارنی باصارغه کیتدی، لکن تفکیلوف کیلوب یتکانچی باشقردلر حکومتکه بیك کوب ضررلر ایرشدرگانلر ایدی، حتی «ڨیرخنو-اورال» کرپستننگی بارچه صاقچی صالداتلرنی بوغازلاب، بارنرسه‌لرینی تالاب آلغانلر ایدی. تفکیلوف «ای» یلغه‌سی بوینه یتدکده باشقردلر آکسزدن اوزلری تفکیلوف‌که هجوم ایتدیلر، لکن تفکیلوف باشقردلرنی ییکدی هم ایللی

---

(۱) شهر نیگزی قورغان یرگه ابو الخیر خان‌نڭ الوغ اوغلی نورعلی سلطان ایله قزاقلرنڭ باشقه الوغلاریده چاقرلمش ایدی. بونلرنڭ کوڭللرینی تابو ایچون کیریللوف اوزی قمزلر حاضرلاب، قویلر صویوب یوردی، چادرلر قوروب شونده بارچه‌سینی قوناق ایتدی. ابو الخیر خان ایله قرغز طائفه‌سینڭ شرفینه باقاللر کوتارلدی، طوپلر آتلدی، لکن طوب تاوشندن قرغزلر بیك قورقدیلر. Замѣчанія монографіи Неплюева Стр. 15.

قدر فتنه‌گه قاتناشقان باشقرد قریه‌لرینی اوط ایله یاندردی وتوتقونغه توشکان باشقردلرنڭ بیك اوصاللارندن بر نیچه یوزله‌بینی بوش آنبارلرغه بیکله‌ب اوط ایله یاندردی وکوب باشقردلرغه ئولم جزاسیله حکم ایتوب، شول حالدوك جزالرینی یورتدی. باشقردلر شول درجه‌ده اوصاللانمشلر ایدیکه، تفکیلوف‌نڭ بوجزالریده اثر ایتمه‌دی یاوزلقلری همیشه آرتاغینه باردی، اوگوت ونصیحت‌ده هیچ قولاقلرینه کرمه‌دی.

شهر نیگزی قورغاچ، کیریللوف‌نڭ کیری اوفاغه کیتدکی ذکر اولنغان ایدی بوده هم طنچ قایتا آلمادی اوفاغه ۱۳۰ چاقرم قالغاچ، آلتی مڭ باشقردلر بردن بوڭا هجوم ایتدیلر، لکن بیك قاتی صوغش صوڭنده یڭلدیلر کیریللوف فتنه‌گه قاتناشقان بیك کوب باشقرد قریه‌لرینی یاندروب بیر ایله تیگز ایتدی شول طریقچه، بیك کوب مشقت صوڭنده اوفاغه قایتوب یتدی.

باشقردلر بارچه‌سی آطلی بولوب، جه‌یه‌ولی عسکر ایچون بولار ایله صوغشو چیتن بولدقندن باشقردلرنی باصدرو ایچون توره‌لر، «ڤولغا» بوینده‌غی قالمقلردن ۳ مڭ، «دون» قزاقلرندن بر مڭ، جایق قزاقلرندن ۲ مڭ آتلی عسکر جییوب باشقردستانغه کیتردیلر.

نق شول وقتلرده کیریللوف ایله رومیه نصف بر لایحه توزوب ایمپیراطریتسه «آننا» غه تقدیم ایتدیلر بو لایحه‌نڭ بعض ماده‌لری شونلردر: ۱) باشقردستانده (۱) طارخانلق اسمی بترلوب، بارچه‌سینی یاصاخپای ایتوب قالدرو، ۲) آرالرنه تورغوچی تیبته رومیشه‌ر طائفه‌لرینڭ حکومتکه توغریلقده بولغانلقلری ایچون باشقردلردن آرینداغه آلغان (اجاره‌گه) یرلرینی بتونله‌ی ملك ایتوب اوزلرینه بیرو، ۳) ایپولرنده

---

(۱) طرخانلق ایسکیدن قالغان بر درجه‌در، که بو درجه‌گه مالك بولغان کشی هر بر صالوملردن آزاد بولور ایدی. ڤینگریه‌ده‌گی باشقردلرده اوّللرده اوزلرینڭ قبیله باشلقلرینی «کارخان» دیه آتاب یورتکانلر طارخان برله کارخان‌نڭ اصللری بر بولسه کیرك الاعلاق النفسیه شرحی، حؤولسون اثری، ٤ نچی فصل.

قورال آصراودن طیبو، ٤) اویازلرده تیمرچیلر توتونی بترو، ٥) شهرلردن آوللرغه تیمرچیلر، کوموشچیلر چغوب یورونی هم طیبو، ٦) باشقرد صحرالرینه کرپستلر (قلعه‌لر) بنا ایتو، ٧) هرقولصتدن ایکی اسطارشینا صایلاب، آنلرنی هر اشده مسئول ایتو، ٨) هر یولده بره‌رگینه (١) آخون قالدروب، رخصتسز یاکی مسجد ومدرسه‌لر صالماسقه، حکومتکه خلاف اوگوت ونصیحتلرده بولماسقه آنط ایتدرو، ٩) قزان گوبیرناتورینك رخصتندن باشقه قزان تاتارلریله قز آلوب قز بیرشمه‌سکه اگر قزان گوبیرناتوری رخصت ایتسه، بو طویلرندن نالوغ ایتوب، بر یا ایکی آط آلورغه، ١٠) باشقرد یرلرینی تله‌گان کشیگه صاتوب بیررگه.

بو لایحه‌نی تصدیق قیلدرو ایچون کیریللوف ١٧٣٥ نچی یلده پیتربورغه کیتدی. نق شول وقتده نوغای یولی، قزان یولی باشقردلرینك عموما باش کوته‌رمه‌ك خبرلری ایشتلدی. ایمپیراطریتسه آننا بو خصوصده کیریللوف ایله کیگاش ایتشدی. کیریللوف باشقردلرنك حاللرینی بیك یاخشی بلگانگه کوره ایمپیراطریتسه‌غه «باشقردلرغه بیك قاتی جزاء بیرلمه‌گانده فتنه‌لرندن طنچلاب بولماس» دیه کیگاش بیردی. بوندن صوڭ ایمپیراطریتسه رومیه‌نصف‌غه «ایڭ ئلك باشقردلرنی اوگوت ونصیحت ایله اطاعتکه کیتررگه طرش اگرده آلای طڭلاماسه‌لر بیك قاتی جزالر ایله باص!» دیوب فرمان کوندردی. بو فرماننی آلو ایله رومیه‌نصف باشقرد صحرالرینه چغوب کیتدی وفتنه اورنینه باروب‌یتوب، ایڭ ئلك یاخشیلق برله ایتوب قارادی، یاخشیلق ایله سوز طڭلارلق بولماغاچ، جزا ایله طڭلاتورغه کرشدی، ایکی مڭ قدرسینی قلچدن کیچوردی، بیك کوب فتنه‌گه قاتشقان آوللرنی اوط ایله کویدردی،

(١) بتون باشقردستان دورت یولغه بولنه: قزان یولی، اوصا یولی، نوغای یولی، سبر یولی. آق‌ایدلنڭ یوغاری واورلمه طرفاری نوغای یولینه، توبه‌ن طرفاری قزان یولینه کره.
Замѣчанія монографіи Неплюева стр. 15.

لیکن فتنه بونڭ ایله‌گینه باصلمادی شول آراده کیر یللوفده پیتر بورغدن اوفاغه‌قایتوب یتوب، بیك تیزلك ایله عسکر آلوب، نوغای یولینه چغوب کیتدی، بو یولده فتنه اوچاغی تمام قزوب یتکان ایدی. ٢٦نچی مارطه باروب یتوب، ٧٠٠ قدر فتنه‌چی باشقردلرنی قلچدن کیچوردی. ١٥٨ قدرسینی توتقونغه آلوب، بونلرغه هم ئولم جزاسی بیرلدی، ١٦٠ قدر توتقوننڭ ٩٨ سی صالدات خدمتینه آلندی، ٦٢ قدرسینی مهاجرلرگه ئوله‌شونوب بیرلدی، ایکی یوز قدر آوللرینی یاندردی. شول آراده کیر یللوف آوری باشلاب اوفاغه قایتوب کیتدی. بونڭ یرینه رومیه‌نصف کیلدی باشقردلرده ییگله باشلادیلر، شونڭ ایچون باشلقلرندن ١١٩ آدم جماعتلرینی «دیم» صوویننڭ یوقاری طرفینه کوندروب، اوزلری رومیه‌نصف‌دن عفو اوتندیلر، لکن اوصاللقلری بیك اوته کیتدکندن رومیه‌نصف عفو ایتمه‌دی بارچه‌سینی قولغه آلوب، دیم صوویننڭ یوقاری طرفینه کیتدی. برنی قدر بارغاچ، ینه مڭ قدر فتنه‌چی باشقردنی قلچدن کیچوردی، ٦٠٠ قدرسینی توتقون ایتدی، یوزگه یاقن آوللرینی اوطایله کویدردی هم «آغای کوسوم، سلطان مراد» اسملی باشلقلرینی ١٢٠ ایبد‌ه‌شلر یله قولغه آلدی. بوندن صوڭ رومیه‌نصف مینزه‌له طرفنده‌غی فتنه‌اورنینه باردی‌بونده هم ٥٠٠ قدر فتنه‌چی باشقردلرنی قلچدن کیچوردی.

بعض آدملرنڭ کیڭاشلریله رومیه‌نصف قولنده توتقونده «سلطان مراد» اسملی‌باشلقلرینی، نوغای یولنده‌غی فتنه‌چی باشقردلرنڭ باشلقلری «قالمق آبز» غه اوگوت ونصیحت قیلو اوچون کوندردی، لکن سلطان مراد خیانت ایتدی وکیری قایتمادی، قالمق آبز یاننده قالدی. هم قالمق آبزنی رومیه‌نصف ایله صوغشوغه قوتورتدی. بونڭ قوتورتویله قالمق آبز نوغای وقزان یوللرندن جیدی مڭ قدر عسکر جییوب، آق ایدلنی آرقلی کیچوب، اوفادن یوز یکرمی چاقرم قدر یرده رومیه‌نصف عسکرینه هجوم ایتدی صالداتلردن ١٨٠ قدرسی دنیادن‌اوتوب، ٦٠ قدرسی مجروح اولدی.

مجروحلر اچنده «اوسف» اسمنده بر پالقاونیقده بار ایدی. باشقردلرنڭ نیتلری، رومیه‌نصف‌نڭ اوزینی ئولترمك یاکه تریله‌ته قولغه آلوب، صوڭره اوز توتقونلری ایله آلماشدرمق ایدی، لکن بو مقصودلری بولمادی ایکی یوز قدرسی اولترلوب، قاچوب کیتمه‌گه اختیارسز بولدیلر.

شولایده قالمق آبز ایله ایبده‌شلرینڭ دردلری سونمه‌دی همیشه صوغشده دوام ایته‌رگه نیت ایتوب عسکر جیماغه باشلادیلر. نق، شول وقتلرده رومیه‌نصف‌غه یاردم اوچون ٦ مڭ جایق قزاغی کوندرلگان ایدی، یولده بارد‌قلری وقت باشقردلر بونلرغه‌ده هجوم ایتدیلر، آرالرنده الوغ صوغش بولدی، لکن باشقردلر بونده‌ده ییڭلدیلر ٦ یوز قدرسی دنیادن اوتدی، ٣ یوز قدرسی توتقونغه توشدی؛ «اق» یلغه‌سی تیره‌سنده‌گی ایکی یوزله‌ب آوللاری اوطایله یاندرلدی. بو واقعه‌دن کوب اوتمه‌دی، باشقردلر یاڭادن «نیك» یلغه‌سی تیره‌سنده بو قزاقلرغه هجوم ایتدیلر صوغش شول قدر قوّتلی بولدیکه، حتی صوغش ایرته‌دن کیچکه قدر دوام ایتدی، ییڭو و ییڭلو قایسی طرفده ایدکی معلوم بولمادی صوڭغه تابا ینه قزاقلر ییڭه باشلادیلر باشقردلر «اوتیك» طرفینه تابا قاچوب کیتدیلر، قزاقلر آرتلرندن اون چاقرملاب قوغاچ، آرتلرندن یتوب، کوبسینی قلچدن کیچوردیلر، قالغانلری طاغ آرالرینه کروبکنه قوتلوب قالدیلر. یوقاریده قالمق آبز ایارچنلرینڭ رومیه‌نصف طرفندن ییڭلوب، ایکی یوز قدرسی ئولگاندن صوڭ قاچوب کیتدکلری ذکر اولنغان ایدی، بختسزلکلرینه قارشی بونلرده یولده جایق قزاقلرینه یولقدیلر آرالرنده صوغش بولوب بونلرنڭده کوبسی قزاقلرنڭ قلچلرندن کیچدیلر. جایق قزاقلرندن ٥ یوز قدرلیسی «طابینسك» طرفینه کیتمش ایدی هم بونلر ایله باشقردلر آراسنده صوغش بولدی. باشقردلر بونده‌ده ییڭلوب بارچه‌سی دیرلك هلاك بولدیلر.

کیریللوف‌نڭ آوروب اوفاغه قایتدیغی ذکر اولنغان ایدی.

کیریللوف سلامتلتوب، شول یلنڭ ایپولنده عسکر ایله «اورینبورغ» (حاضرگی اورسکی) شهرینه کیتدی. یولده کیتدکی وقت تون یاغی وکون، چغشی یاغندەغی باشقردلر ایله زور واقعەلر بولدی و باشقردلرغه تیوشلی جزالرینی بیردی، شولای ایتوب اورینبورغغه باروب یتدی. باشقردلرده تمام آروب قوزغالورلق حاللری قالمادی. ایکی یل دوام ایتکان باشقرد فتنەسینه شونڭ ایله نهایت بیرلدی. بو فتنەلرده باشلاب یورگان قالمق آبز، آغای کوسوموف، عمر طارخانف، صابان ویوسف اسمندەگیلری قواغه آلنوب بارچەسی مینزەله شهرنده اولم جزاسینه حکم ایتلدیلر، باشقەلری ده تورکم تورکم کیلوب عفو اوتندیلر و بوندن صوڭ بیك اطاعتده بولنوچیلقلری ایله آنط ایتدیلر، لکن تورەلر اوصاللقلری بیك اوته کیتکانلرندن عفو ایتمەدیلر، گناهلرینه کوره تیوشلی جزالرینی بیردیلر.

مخصوص فتنەچی باشقردلرنڭ اشلرینی قاراو ایچون، مینزەله شهرنده بر حکم کامیسیەسی آچلدی. بو حکم کامیسیەسینڭ قراریله فتنەچی کوب باشقرد قریەلرینی اوط ایله یاندرلدی، یاکه توزدرلوب یوق ایتلدی. بیش مڭ قدر باشقردنی یراق یرلرگه ییبەرلوب، یارارلقلری صالدات خدمتینه آلندی، یاراماسلقلری قارا خدمتکه قوشلدی. بونلردن قالغان بالا چاغا، خاتون قزلرنی، تربیەچیلری بولمادقندن تلەگان کشیلرگه ئولاشیلوب بیرلدی. کیلەچك وقتلرده باشقردلرنڭ فتنەلرندن طنچلق تابو ایچون، کیریللوف‌نڭ تدبیریله شول کرپستلر بنا اولندی: سریدنی بیردینسکی، کیریللوف، قاراوولنی، بوزاولوقسکی، بورسکی، کراسنا سامارسکی، طابینسکی، کراسنا اوفیمسکی، میاسکی، قزل طاشسکی، چوبارکولسکی هم بوندرغه باشقەلر. شول طریقچه ١٧٣٤ نچی یللرده باشلانغان باشقرد فتنەلری ایکی یل قدر دوام ایتوب کیریللوف‌نڭ تدبیری، تاتیشچف وتفکیلوفلرنڭ یاردملریله باصدرلدی، لکن بو فتنەلرده عذابلانوب یوری تورغاچ، کیریللوفقه چاخوتقه اوروئله گوب، ١٧٣٧ نچی یلده ١٤ نچی آپریلده دنیادن اوتوب گەودەسی صامارادە ایسکی صابور یاننده دفن اولندی.

VII

کیریللوف‌نڭ ئولویله ١٧٣٧ نچی یلده برنچی مایده آنڭ یرینه تاتیشچف تعیین اولندی. بونڭ وقتنده باشقردلر آراسنڭ هر نه واق تویه‌ك طنچسزلقلر بولوب تورسه‌ده تلگه آلورلق زور اشلر بولمادی. مونه شولای باشقردلر طنچسزلانوبقنه تورغانده بر مرتبه روسیه تبعه‌لگینی قبول ایتکان کچی یوز قزاق خانلرندن ابو الخیر خان اوزگه‌روب کیتدی. باشقردلرنڭ حکومتکه دشمنلقلرندن فائده‌لنمك بولوب، آنلرغه بر اوغلینی خان قیلو امیدینه توشدی هم شول مقصود ایله ١٧٣٧ نچی یلنڭ یازنده باشقردستانغه کیلدی. ابو الخیر خان بیك حیله‌لی بر کشی بولدقندن، اوزینڭ نیك کیلووینی یاشرو ایچون توره‌لرگه: «مین باشقردلرنی روسیه‌گه اطاعتکه اونده‌رگه کیلدم» دیدی. لکن تاتیشچف بونڭ نه اوی ایله کیلدکینی بلدی شولایده هیچ دشمنلق اظهار قیلمادی، بلکه بونڭ بواشی ایچون رحمتلر ایتکان بواوب، بر آز بوله‌کلرده بیرگان بولدی.

ابو الخیر خان باشقردلرغه آرتوغراق مناسبت حاصل ایتو ایچون بر باشقرد قزینی خاتونلقغه آلدی. ابو الخیر خان‌نڭ بو سیاستلری بوشقه کیتمه‌دی، شول کیلووندوك باشقردلر اوزلرینه ابو الخیر خان‌نی خان ایتوب تانودیلر هم ابو الخیر خانده آچقدن آچقغه دشمنلق اظهار ایته باشلادی، باشقردلرده‌ده ینه آچقدن آچقغه دشمنلق علامتلری بلنه باشلادی. ١٧٣٨ نچی یلنڭ آپریلنده، ابو الخیر خان بر قدر باشقردلرنی ایه‌رتوب، اورنبورغ (حاضرگی اورسکی) شهرینه باروب، اوزینه ایه‌رمگان باشقردلرنڭ حیوانلرینی تالاب آلوب، بر قدر اشطراف تولاتکاندن صوڭغینه قایتاروب بیردی. مایور آسطانکوف، ابو الخیر خانغه کشی ییبه‌روب اوزینڭ بو اشکه راضی توگل ایدکینی آڭلاتسه‌ده هیچ فائده چقمادی، ابو الخیر خان بارغان کشیگه قلچینی چغاروب: «اورینبوغ شهری مینم ایچون بناء قیلنغان شهردر، بونده مینم کامل اختیارمدر، کمده

کم بگا قارشی کیلسه شول قلچ ایله باشینی چابوب اوزه‌چکمن» دیدی. مونه، اشلر شولای زورایوب کیتوب ینه الوغ فتنه ایشکلری آچلمش ایکان، تاتیشچف‌نڭ حیله وتدبیر یله بارچه‌سی جایلاندی، هیچ قان توگلمه‌ینچه ابوالخیر خان بو اویندن قایتوب، یاڭادن روسیه تبعه‌لکینی رسما قبول ایتدی.

باشقرد فتنه‌لری بر آز باصلغاچ، ۱۷۳۸ نچی یلده تاتیشچف رخصت آلوب، پیتربورغغه کیتدی‌هم ایمپیراطریتسه‌غه‌داقلادیاصاب «اورینبورغ» شهرینی ایکنچی اورنغه کوچرو تیوش ایدکینی آڭلاتدی. بو داقلاد بوینچه مینیسترلر مجلسنده کیڭاش بولوب وبو کیڭاشده تاتیشچف اوزیله بولنوب، اورینبورغ شهرینی «قزل طاغ» دیگان اورنغه کوچررگه قرار بیرلدی. صوڭره تاتیشچف بو سفرندن قایتوب اوزاقده تورمای، اوستندن کوب دانوصلر بولو سببلی اورنندن توشورلدی.

۱۷۳۹ نچی یلنی تاتیشچف اورنندن توشکاچ، بونڭ اورنینه اورینبورغ طرفینڭ باش حاکمی اولارق «اوروسف» تعیین اولندی (۱) بو تعیین اولنو ایله حکومت طرفندن شول فرمانلر صادر اولدی: ۱) اورینبورغ شهرینی «قزل طاغ» دیگان یرگه بناء ایتوب، ایسکی‌اورینبورغ شهرینی اورسکی کریپست اسمنده قالدرو، ۲) جایق یئغه‌سینڭ بوینچه ڤیرخنو- اورالسکی گه قدر کریپستلر بناء ایتو، ۳) قزان اویازینی باشقردستاندن آیرا تورغان چیکلرده تورا تورغان عسکرلرنی صامارا واورینبورغ اطرافینه کوچرو، ٤) کریپستلرگه ڤیلیکاروسلرنی هم کریستیانلرنی قبول ایتمه‌و، اوّلده باروب اورناشقانلرینی چیتکه کوچرو، ۵) تاتیشچف وقتندوق روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتوگه تل‌گان اورطا یوز قزاقلرینی روسیه تبعه‌لکینه قبول ایتو.

---

(۱) تنصر ایتکان تاتار کنازلری نسلندن اولوب، حاضرگی حالده‌ده بو فامیلیه‌دن زور درجه ایپه‌لری بار.

بو اورنغه تعیین ایتلو ایله اورسف اورینبورغ طرفینه سفر ایتدی
شول وقت یاننده نظاملی ونظامسز بارسی ۵۸۷۷ عسکری بار ایدی. نق،
شول وقتلرده «آلاند یازغول» اسمنده‌گی بر آدمنڭ قول آستننه باشقردلرده
یاڭادن چووالو علامتلری سیزله‌باشلادی‌هم اورینبورغ اطرافینڭ باشقردلرندن
«میکلو قل» اسملی وصاقالی قارا بولغان ایچون قارا صاقال لقبلی بر ایشان
قزاق اچنده ظهور ایتوب، حکومتنی زور بورچوغه توشوردی.

VIII

بو ایشان اوّل ظهوری وقتلرنده ۳۲ یاشنده بولوب، بیك تازا بدنلی،
قورال توتارغه وآت اوستنده یوررگه بیك اوستا اولوب، حتی بو اوستالقیله
بتون باشقردلرنی عجبکه قالدرادر ایدی. بو ایشان اوزینڭ بازارینی
کوته‌رور ایچون: «مکه ومدینه‌ده بولدم، کعبة اللّٰهنی طواف ایتدم،
روضهٔ مطهره‌نی زیارت قیلدم، پیغمبره‌مزنڭ زیارتینه‌ده یوزمنی سوردم،
زمزم شریفندیه اچدم، آنده بولغان بارچه ایشانلرنیده کوروب خیر
فاتحه‌لرینی آلدم» دیه سویله‌ب اوزینی حاجی دیوب تانتماغه‌ده موفق
بولدی. بونڭ ایشانلقینه وحاجیلقینه اشانماسقه‌ممکن‌ده توگل ایدی، چونکه‌هر
وقت آق چالمادن یوری، واوزندن تورلی کرامتلر صادر بولغاننیده سویلی،
طاوشی شه‌ب بولغانلقدن قرآننیده بیك ماتور اوقی، تونگی نمازلرنیده
برده قویمی، تسبیح نیده برده قولندن توشورمی ایدی. کوب یورگانلکندن
اورطا آزیاده بولغان تللردنده خبردار ایدی هم عربچه‌نیده بلگه‌لی ایدی.
بونڭ فعللری وسویله‌گان سوزلری نادانلق مزاجینه بیك موافق بولدقندن
قزاقلرنڭ بارچه‌سی مکبا کیتدی. ایشان حضرت اشنڭ آلغه کیتکانیمی
کورگاچ، ایشانلق ایله گنه کفایه‌لنمیوب، قایده بولسه‌ده بر یرگه خان
بولمق هوسینه توشدی. شویله‌که: بو ایشان کوب یرلرده یوری تورغاچ،

قوبان(١) تیرەسینه باروب، زیونگور خانی‌نڭ اوغلی (٢) سلطان گرای‌نڭ حالندن خبر آلدی. سلطان گرای آناسندن قاچوب، ڤولغا بویندەغی قالمق آراسینه کیتوب، آنده دنیادن اوتکان ایدی. صوڭره قارا صاقال قزاق آراسینه کیلوب اوز اوزینی آتاسندن قاچقان زیونگور خانی‌نڭ اوغلی سلطان گرای، دیه اعلان ایتدی و یالغان شهادتنامەلر کورسەتوب، بر قاتلی قزاق خلقینی اشاندردی. زیونگور خلقی مجوس اولدقلرندن قارا صاقال: «مین اوّل مجوس ایدم حقلقنی تابوب اسلام دینینه کیلدم، اللهنڭ وپیغمبرنڭ یاردمیله زیونگور یرینه خانلقنی اوصال قرنداشم‌نڭ قولندن آلوب، آنلر آراسینه دین اسلامنی نشر ایتەچکمن» دیه سویلەب یوردی اورطا یوز، کچی یوز قزاق خانلرینه باروب، بارچەیالغان‌شهادتنامەلرینی کورسەتوب، آنلرنیده اوزینڭ خان بالاسی ایدکینه تماما اشاندردی. خلاصه: قزاق یرنده بونڭ سوزینه اشانماغان کشی قالمادی، بارچه قزاق خلقی وخصوصا یاشلری بونڭ بویورقینه اطاعت ایتەرگه حاضرلر ایدی.

شول آراده قارا صاقال ایشاننڭ خبری باشقردستانغه هم کیلوب یتدی باشقردلرنڭ هیچ قایوسی بونڭ حاجی لقنده، ایشانلقنده، خان‌زاده ایدکنده شبهه ایتمەدی بونڭ هرتورلی کرامتلری آغزدن آغزغه کوچرلدی. باشقردلر آراسنده کوب سوزلر وکوب کیڭاشلر بولدی، آخرنده نادانلقلرینڭ سائقەسیله بونی اوزلرینه خان قیلو ایچون چاقروغه ایلچیلر کوندروگه قرار بیرلدی، لکن ایلچیلر باروب یتکانچی قارا صاقال اوزی باشقردستانغه کیلوب یتدی وکورشو ایله مسکین نادانلقغه‌ایسرگان

---

(١) قافقازیاده.

(٢) زیونگور قالمقلردن بولغان الوغ بر قبیله‌ایدی، ١٧٢٣نچی سنەلرده الوغ یوز، اورطا یوز قزاقلرینی اوز قوللارینه آلوب الوغ رقوّتلی بر مملکت توزمشلر ایدی، لکن ١٧٥٦نچی سنەده «آمورسان» اسملی خانلری وقتنده قطای ایله صوغشوب ییڭلدیلر قطایلر ییڭوب مملکتلرینه کرگاچ، قتل عام قیلوب، میلیوندن آرتوق خلقنی ئولتردیلر شوندن باشلاب بونلرنڭ سیاسی وجودلری بتدی.
Россія, томъ XVIII, стр. 146.

باشقردلر طرفندن بو یالغانچیغه خانلق عرض ایتلدی، لکن قارا صاقال بیك حیله‌لی کشی اولدقندن، بو سوزنی ایشتکاچده شاشوب کیتمه‌دی، اوز اوزینی توتا بلدی هم بونلرغه: «مین زیونگور خانی‌نك اوغلیمن وزیونگور یرینك شرعی خانی‌من، قرنداشم طرفندن ظلما آلنغان حقمنی قایتارورغه یوریمن، لکن شولایده سز مسلمانلرغه خدمت ایته‌رگه حاضرمن، حاضروك خانلق‌نی قبول ایتمیه‌چکمن، قایچان کفار ایله صوغشوب خدمت کورسه‌تسه‌م شول وقتده‌غنه قبول ایتسه‌م ایته‌رمن» دیوب بونلرغه بیك بلندلك کورسه‌تدی، لکن اوزینك مقصودی شول حالدوك خان بولمق ایدی، شونك ایچون تورلی حیله‌لر توزوب، ایتەك آستندن شول خبرنی تاراتدی: «اگرده حاضروك خان ایتسه‌لر صوغش اوچون حاضرلەب قویغان عسکرم بار، آنلرده حاضروك کیلوب یته‌چکلر هم ترك سلطانیله‌ده دوستلقم بار، خبر کوندرسه‌م ترك عسکرین «آسترخان» غه کیله‌چك. حجازده بولدغم وقت بارچه ایشانلر پیغمبرنك قبری یاننده کفار ایله صوغش قیلو ایله بکا امر ایتدیلر وکفارنی ئولترمك ایچون قولیمه دعالی قورال بیردیلر». بیچاره بر قاتلی باشقرد خلقی بونك بارچه یالغانلرینه اشاندیلر وروسیه کبی الوغ بر دولت ایله قارشی توروب صوغش قیلورغه باشقردلر بونك تیره‌سینه جییولماغه باشلادیلر، ساعت، بساعت ایشلری کوبه‌یه باردی. باشقردلر منتظم روس عسکرینه وطوپلرینه قارشی باراچاقلرینی برده‌خاطرلرینه کیتورمیلر ایدی. یالغانچی قارا صاقال ایشانده بولغان قوهٔ معنویه آرقاسنده روسلرغه بیك تیزگنه غلبه تابولرینه اشانالر ایدی. قارا صاقال‌نك مدحی بونلر آراسنده کون بکون آرتا باردی. هر کون بونلردن ایکسز وچیکسز کرامتلر کوچرلدی، بونی ماقتاب شعرلر ترتیب اولندی، بو شعرلرنی الوغ وکچوکی کویله‌ب کویله‌ب اوقومقده‌لر ایدی، حتی بونك حقنده شوندی یالغانلر تارالدی گویه، قارا صاقال ایشان شونداین دعاء (اسم اعظم بولورغه کیره‌ك) بله

ایکان شول دعانی اوقوسه اوطده یانمی، صوغه باتمی، کفارنڭ هیچ بر تورلی قورالی آڭا ضرر تیدره آلمی ایکان. بر وقت کفار ایله صوغشقه باردقنده بوڭا ضرر کیتورمك قصدیله شیطان اوچ باشلی یلان صورتنده بولوب یولینه قارشی توشکان. قارا صاقال ایشان شول دعاسینی اوقوغانده یلانغه صوقغان. یلان شول حالدوك توتونگه ایله‌نوب یوققه چقغان. ایکنچی بر وقت، کفار ایله صوغشقه بارغانده بر بهادر قیافتنده بولوب، اوطدن بولغان آیغرغه آطلانوب قارشو چقغان، بوسنده‌ده ایشان دعاسینی اوقوغانده شیطان یوق بولغان».

ایشان حضرت آصترطنغنه نه قدر طرشسه‌ده، باشقردلر بونی خان ایتمه‌دیلر فقط، اوزلرینه باشلق ایتوب صوغشقه کرشدیلر، لکن قارا صاقال ایشان ییگلو تقدیرنده قاچوب قوتلو ییگل بولسون ایچون قزاق چیگندن کوب اچکه‌ری کرمه‌دی هر وقت شول چیك تیره‌سنده گینه روسلر ایله صوغش قیلدی شول آراده «چیلابی» کامیندانتینه «فتنه‌چی باشقردلرغه تیوشلی جزالرینی بیرمك، قارا صاقال‌نڭ اوزینی نیچوك اولسه‌ده توتوب آلمق» ایله فرمان کوندرلدی. بو خبرنی ایشتو ایله باشقردلر بارچه‌سی اتفاق ایله یالغانچی قارا صاقالنی اوزلرینه خان، دیه اعلان ایتدیلر هم قارا صاقالدن «اوفا» شهرینی باروب آلماسینی اوتندیلر، لکن قارا صاقال اوفاغه قدر بارغه‌قورقدی وقزاق چیکلرندن کوب اچکه‌ری کیتمه‌دی. حکومت عسکریله فقط شول تیره‌ده صوغش قیلدی.

باشقردلرنڭ اوصاللقلری شول درجه‌گه ایرشدیکه، قوللرینه بر روس جنسی توشسه آنی تورلیچه جزا قیلوب ئولتردیلر، ئولگاندن صوڭ اوستنده تورلیچه وحشتلر قیلدیلر خصوصا روسلرنڭ اینگو اعتقاد ایتلگان کشیلری اوستنده بوندی قباحتلکلرنی کوبرك اجراء قیلدیلر، مثلا: «طابینسك» دیگان قصبه‌نی هم شوندن یراقده توگل بر زاڤودنی آلدقلری وقت بوندی وحشتلرنڭ هیچ قایوسینی قالدرمادیلر، قوللارندن کیلگان هر تورلی

اوصاللقلرنی قیلا بیردیلر. شول وقت اوروسف مینزەلە شهرینه کیتوب بر حکم کامیسیەسی آچدی. بو حکم کامیسیەسینڭ قراریلە قولغه توشکان فتنەچی باشقردلردن هیچ برسینی جزاسز قالدرلمای گناهسینه کوره، تورلیسینه تورلیچه جزالر بیرلدی. اوروسف نڭ امریله «اورینبورغ» شهرنده هم شول روحدەغی بر حکم کامیسیەسی آچلوب، شونڭ کبی جزالر بیرلدی. بونی کورو ایله بیك کوب باشقردلر عفو استەب تورەلر قارشوسینه کیلدیلر، لکن گناهلری بیك کوچلی اولدقندن هم قالغانلرینه عبرت کورسەتو مقصود بولدقندن هیچ قایوسندن عفو ایتلمەدی، بلکه کوراگان برسینه گناهسینه کوره جزالر بیرله باردی. بعض بر بیك یاوزلری قوراللرینی تاشلامای، صوغشوب ئولرگه قرار بیردیلر و بعضلری تورمەلردە آشامای اچمای جوری اوز اوزلرینی هلاك قیلدیلر.

اوروسف، قاراصاقال نڭ یالغانچی ایدکینی آڭلاتمق ایچون باشقرد آراسینه مخصوص کشیلر چغاردی قاراصاقالنی توتوب بیرگان کشینڭ عفو ایدلەچگیلە، یاشروب آصراغان کشینڭ اوزی وجماعتلری ئولترلەچگیلە اعلانلر تاراتدی، لکن باشقردلرنڭ هیچ قایوسی قاراصاقالنی توتوب بیررگه راضی اولمادی، فتنه کون بکون زورایا باردی، اورال طاغینڭ کون‌طوش وقویاش‌باتش طرفلری بارچەسی باش کوتەردی. اوروسف فتنەنی باصدرمق اوچون هر تورلی سببلرگه کرشدی. چیلابی اطرافندەغی قوّتلرگەگنه تایانمای، بوتاگین، یازیکوف دیگان آدملرنڭ قول آستنده آطلی وجیاولی عسکرلردن عبارت ینه الوغ بر قوّت کوندردی بو قوّت باروب یتو ایله نیچه مڭ فتنەچی باشقردلرنی قلچدن کیچوردی وکوب آوللرنی یاندروب، فتنەچی باشقردلرنڭ مال وطوارلرینی غنیمت کەآلدی. قاراصاقال، منتظم حکومت عسکرینه قارشی تورا آلمایاچاغینی آڭلادی، نهایت آقرن آقرن چیگوب قزاق چیگینه باروب یتدی، یانده بولغان کشیلری قرلوب بتەیازدی، عاقبت قاراصاقال اوزیده یارالانوب، ایللی

قدر یولداشیله قزاق اچینه کروب قاچدی، «پاڤلودسکی» نام گینیرال بونڭ آرتندن قووب، قزاق یرینه کرگه باطرچیلق قیلا آلمادی، شولایده بر نیچه کشی ییبه‌روب پراڤ یتلستوا اسمندن قارا صاقال ایله یولداشلرینی توتوب ویرونی قزاقلردن صورادی. قزاقلر کوبدن توگلگینه روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتوب، قزاقستانڭ بولغان هر بر عیبلی کشیلرنی ویررگه عهد بیرگان بولسه‌لرده، بو عهدلرنڭ تورمادیلر هم: «قارا صاقالنڭ ایبڭ‌شلرینی اوزمز توتوب آلدق، ماللرینی طالاب اوزلرینی ئولتردك، قارا صاقالنڭ اوزینه کلسه‌ك، اول اوزی زیونگور خانی‌نڭ اوغلی سلطان گره‌یدر هم بو حالده اول بزنڭ قوناغمزدر. بر جهتدن خان اوغلی، ایکنچی جهتدن قوناق اولدغی سببلی حاضرگه بز آنی توتوب بیره آلمیمز» دیه جواب قایتاردیلر. پاڤلودسکی بوندن صوڭده قزاق چیگنڭ اوزاق وقتلر توروب ایکی اوچ مرتبه ایلچی کوندروب، قزاقلردن بیرونی صورادی ایسه‌ده، همیشه شول جوابنی آلدی، صوڭره واقعه‌نی بیان ایتوب اورسفغه مکتوب کوندردی.

قارا صاقال‌نڭ ییگلوب قزاق اچینه کیتمه‌سیله فتنه باصلدی وعفو اوتنوب، اورینبورغده‌اورسف‌غه‌بیش‌مڭ (٥٠٠٠) باشقردلر بردن ظاهر اولدیلر، بونلرنی اورینبورغ‌نڭ (حاضرگی اورسکی) اون ایکی چاقرم چیتده بر یرگه جیبولوب، صاقلاو ایچون قوّتلی عسکر قویلدی هم بونلر یانینه میشه‌ر طائفه‌لریله فتنه‌گه قاتناشماغان باشقردلرنیڭ جیبوب کیترلدی. کنه‌ز اورسف اول وقتده اوزی اورینبورغده بولمادقندن، اوزی قایتقانچی‌کوتوب تورو ایله امر ایتدی. مگلرچه‌کشیلر بر یرگه اوقماشوب، ١٠ نچی آغوستکه قدر کنه‌ز اورسف‌نی کوتوب توردیلر. ١٠ نچی آغوستده کنه‌ز اورسف اورینبورغغه قایتوب صوڭره شول یرگه باردی. اورسف‌نی کورو ایله نیچه مڭ کشی مونڭ آیاق آستینه یغلدیلر وباشلرینی یردن کوته‌رمای، قان یاشلرینی آغزوب عفو ایتمه‌سینی

اوتندیلر. اوروسف بارچەسینه سجدەدن قالقوب اوقویەچاق نرسەسیند
قولاق صالوب تورمەلرینه امر ایتدی، بارچەسی باشلرینی کوتەردیلر.
اوروسف قاتی تاوش ایله روسچه اوقی باشلادی باشقردلر طبیعی، مونی
آڭلامادیلر شونلک ایچون بر تاتار ترجمانی آقرن آقرنغنه جمله جمله
قیلوب، باشقردلرغه توشوندره باردی. بو یازوده باشقردلرنك یامانلقلری
ذکر اولنغان ایدی. اوروسف اوقوب بترگاچ، باشقردلر یاڭادن عفو
استەب یرگه یغلدیلر اوروسف. فرمان صادر بولغانچی تاوشلانماي،
طڭلاب تورماقلریله بارچەسینه امر ایتدی. صوڭره اوروسف شول یرده
بر حکم کامیسیەسی آچوب، کامیسیه اعضاسینه، میشەرلردن هم فتنه‌گه
قاتناشماغان باشقردلردن صوراشوب، شونلرنك شهادتلری یله حکم یورتوگه
امر ایتدی میشەرلرگه هم فتنه‌گه قاتناشماغان باشقردلرغه، درست سویلەو
ایله امر ایتدی. ایڭ ئلك میشەرلر، صوڭره فتنه‌گه قاتناشماغان باشقردلر
اوزلرینك کورگان و بلگانلرینی سویلەب، قایسی عیبلی وقایسی عیبسز
ایکانینی آچوب بیردیلر. شول روشچه شهادت آلوب بترگاندن صوڭ
اورینبورغدن (حاضرگی اورسکیدن) آلتی چاقرم یراقلقده بولغان بر
طاغنك باشینه شول دینگزگه اوخشاولی خلقنی جیوب آلوب باردی. شول
اورنده ئلك پادشاهنك اوکازینی اوقودی، صوڭره ۲۵ نچی آغوستده شولوق
اورنده فتنه‌چیلرگه جزالر یورتله باشلادی. قاراصاقالنك برنچی ایبدەشلرندن
کانتور ماکسیموف (چواشدن مسلمان بولغان کشی)، یونس اسماعیلوف،
جان قل، قارا باش، یعقوب کاسیشف بونلر تاش باغانالرغه اوطرتلغان
تیمر قازقلرغه اوطرتلوب ئوترلدیلر، سیکسان کشی پیکه آصلدی، اون بر
کشی (بونلر قاراصاقالنك یاصاولری) قابرغالرندن تیمر ارغاقلرغه آصلدیلر،
یکرمی بر کشینك باشلری بالطا ایله چابلوب اوزولدی. باشی اوزولگانلر
جملەسندن «آنغولوف» فامیلیەسنده بر ئولگان کشیده بار ایدی. بو
آدم توتقونغه آلنوب، اورینبورغه کیتورولگاچ، توتاشدن اون کون

آشامای اچمای، قصدا اوز اوزینی ئولترگان ایدی، شولایده قیلنغان حکم اجراء اولنسون اوچون باشینی چابلوب ئوزوالدی، اوروسف بونده اشینی بترگاچ یدنچی نویابرده حاضرگی اورینبورغدن ۳۰ چاقرم یراقلقده «صاقمارسکی گرادوك» دیگان اورنغه باروب، یاڭادن بر حکم کامیسیه‌سی آچدی، بونده هم ۱۲۵ کشیگه ئولم جزاسی یورتولدی، اوچ یوز قدر کشینڭ قولاقلری وبورونلری کیسلوب قریه‌لرینه کوندرلدی بوندن مقصود باشقه‌لرینه عبرت کورستمك ایدی. زمانه‌سنده مشهور «سایمونف» اسملی بر گینیرال‌نڭ ریاستی تختنده مینزه‌له شهرنده بر محکمه آچلوب، شول یوقاریده‌غی روشده فتنه‌چی باشقردلرغه جزالر یورتلدی.[1] مونه قارا صاقال ایشاننڭ قوتورتو نتیجه‌سی شول بولدی. بو خائن مڭلرچه اسلام قانینڭ توگلمه‌سینه ومڭلرچه بالاچاغا وخاتون قزلرنڭ یتیم قالوب خوار ورسوا بولمالرینه سبب بولدی. بونڭ یالغانینه اشانوب، نه قدر مسلمانلر آیاق آستلرنده ایزلمکده‌لر ایکان، بو وجدانسز همیشه اوزینه سلطان گرای اسمینی بیروب، هیچ قایغوسز قزاق اچنده قوناقدن قوناقغه یورمکده‌ایدی هم ملت اسلامیه‌گه بوقدرگنه ضرر کیترو ایله کفایه‌لنمیوب، ایکنچی طرفدن قزاق مسلمانلرینی خراب ایتدی. شویله‌که، ایڭ اوّل یوروب یوروب قزاق مسلمانلرینی «زیونگور» خلقیله صوغشقه قزدردی. بونلرنی تمام قوتورتوب یتکرگاچ، قزاق خانلرینڭ رخصتیله یدی مڭ قدر آط صاتوب آلدی صوڭره قزاقلردن عسکر جیماغه باشلادی بر جهتدن قزاقلر

(۱) ۱۷۳۵ دن ۱۷٤۰ غه قدر دوام ایتکان فتنه‌لرده اوچ یوزگه یاقن آول یاندرلدی، صوغش میدانلرنده ئوترلگانلرگه باشقه ۷۵٤۵ کشیگه ئولم جزاسی یورتلدی، ۱۳۵ کشینی قاترغه‌غه کوندرلدی، ۲۸۸۸ بالاچاغا، خاتون قز تله‌گان کشیلرگه ئوله‌شنوب بیرلدی. بو اورینبورغ کامیسیه‌سینڭ خبری مینزه‌له کامیسیه‌سینڭ خبرنده، ئولم جزاسینه حکم ایتلگان هم صوغشلرده ئوترلگانلرنڭ صانی ۹٤۳۸ گه ایرشه، ۳۱۵۱ قاترغه‌غه کوندرلگان، ٦۳۰۱ بالاچاغا، خاتون قز ئوله‌شنوب بیرلگان.

Исторія Оренбургскаго края, С. Витевскаго т. I, стр. 172.

بونی زیونگور خانی‌نڭ اوغلی دیوب بلدکلرندن وایکنچی جهتدن قارا صاقال اوزی نادان خلق آلدانورلق صوفی قیافتده بولدقندن، عادتدن طش تیزلك ایله قزاقلر بوزنڭ تیره‌سینه جییولماغه باشلادیلر. قارا صاقال ایشان جییولغان عسکر ایله زیونگور یرینه هجوم ایتدی. ئوترو، تالاو کبی وحشتلرنڭ، هیچ برینی قالدرمای، اجرا قیلدی. صوڭره زیونگور خانی «گالادان» آز وقتنڭ اچنده یکرمی مڭ چاماسنده عسکر جییوب ونه قدر طوپلر حاضرله‌ب، قارا صاقال ایله صوغشقه کرشدی. آز وقتنڭ اچنده قزاقلرنی ییکوب، کوبسینی توتقون ایتوب، کوبماللرینی غنیمتکه آلدی. قارا صاقال اوزی باشقردستانده قیلدغی کبی، دشمن قولینه توشمه‌دی. مسکین قزاق مسلمانلرینی اوط آستینه تاشلاب، آطینڭ یوگرکلکی آرقه‌سنده قاچوب قوتولدی. قزاقلرده اشنڭ نچوك ایدکینی سیزگاچ، اوز یرلرینه قاچا باشلادیلر. زیونگور خلقی آرتلرندن قالمای، قووب قزاقستانغه کیتدیلر قارا صاقال ایله بولغان قزاقلرنڭ قایوسی ئوتریلوب وقایوسی توتقون اولوب بارچه‌سی دیرلك هلاك اولوب بتدیلر بونلردنده بیگره‌ك اشکه قاتناشماغان گناهسز قزاقلر مبتلا اولدیلر، چونکه زیونگور خلقی قزاقستانغه کرگاچ، کیره‌ك ایر وکیره‌ك خاتون اولسون کوزگه کورنگان بارچه‌سینی قلچدن کیچوردیلر، حتی قزاقلرنی ئوتره، ئوتره جایق یلغه‌سینڭ اوڭ یاغینه اورینبورغ (حاضرگی اورسکی) شهرینڭ قارشوسینه کیلوب چقدیلر. توره‌لر بو حالنی آڭسزدن کوروب حیرانغه قالدیلر زیونگور خانینه کشی ییبه‌روب، روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتکان قزاقستانغه کروب، بوندی اشلرنی اشله‌مه‌سینه پروتیست ایتدیلر، لکن زیونگور خانی قارا صاقال ایله ایبده‌شلرینی قووا کیلدکینی، قزاقلرنڭ روسیه حمایه‌سنده ایدکلرندن خبری اولمادقنی، بیان ایتدی. تالاوغه قاتناشماغان قزاقلرغه نه ایچون بوندی اشلر قیلدڭز دیه صورالدقده خان: «قزاقلر بزنڭ ایسکی دشمنلرمزدر، بولای قیلماقلقمز اوزلرینڭ

ایسکیده قیلغان اوصاللقلری برابرینه‌در شولایده بولسه روسیه تبعه‌لکنده ایدکلرینی بلگان بولساق بولای قیلماغان بولور ایدک» دیه جواب بیردی هم بو قیلدقلری اشلر ایچون شهر کامیندانتندن عفو اوتندی. کامیندانتده عفو استه‌وینی قبول ایتوب، «قزاقلر روسیه تبعه‌لکینی قبول ایتدکلرندن آنلرنی حمایه ایتمک بزگه بورچدر، بوندن صونگ بوندای اشلری بولسه، اوزگز حکم ایتمای، بزگه بلدرمکگز تیوشدر، روسیه حکومتی تفتیش ایتوب، تیوشلی جزالرینی اوزی بیره‌چکدر، بوندن صونگ بوندای اشلرنی قیلسه‌گز بزنک طرفدن عفو ایتلمیه‌چکدر» دیدی. صوگره زیونگور خانی عسکرینی آلوب قایتوب کیتدی.

شولای ایتوب باشقرد فتنه‌لری باصلوب بتکاچ ۱۷۴۰ نچی یلده اوروسف «اورسکی» کرپیستکه سفر ایتوب، بارشنده بعض باشقردلرنک کورسه‌تویله بو کرپیستکه توغری یول بار، ایدکینی بلدی. بو یول ئلکدن بیرلی باشقردلرغه معلوم ایدیسه‌ده، باشقردلر اوزلریگنه فائده‌لنو ایچون یاشروب توتالر ایدی. بوندن صونگ اوروسف اوزاق تورمای، ۱۷٤۱ نچی یلده دنیادن اوتوب گوده‌سی صامارا شهرنده کوملدی.

IX

حکومت‌نک یاردمی وکیریللوف، تاتیشچف، اوروسف‌لرنک اجتهادلری ایله اورینبورغ اطرافینک بر قدر ترتیبه قویلدغی یوقاریده ذکر اولنمش ایدی. بوندن صونگ یتوشمگان یرلرینی یتشدرو پیطر ڤیلیکی‌نک ایک یاراتقان آدملرندن نیپلویف‌نک ئولوشینه توشدی. نیپلویف روسیه‌ده بولوب کیچکان الوغ آدملرنک برسی اولدقندن روسچه اسانده بونک ترجمهٔ حالی بیک تفصیل ایله یازلمشدرکه، بو اورنده بر آز ترجمه‌سینی یازمق بزنک ایچونده فائده‌سز بولماس، دیوب گمان ایته‌من. نیپلویف حاضرگی «اورینبورغ» شهرینک قوروچی‌سی واورینبورغ گوبیرناتورلرینک برنچی‌سیدر. اوزی زادکانلردن اولوب، ۱۶۹۳ نچی یلده نوڤغورد گوبیرناسنده آتاسینک ملکنده (ایمینیه) سنده

دنیاغه کیلمشدر. آتاسی ایڤان نیپلویف «نارڤا» آستنده XII قارل ایله بولغان صوغشده جراحتلنوب شول جراحتندن توزەله آلمیچه دنیادن اوتمش هم نیپلویفده ١٦ یاشلك حالنده آتاسز قالمشدر. نیپلویف ١٨ یاشکه ییتەر ییتماسوك اویلەنوب، بر بالاسی بولغان صوڭ خاتون وبالاسینی قالدروب، بر ماناستیرنڭ زیارتینه کیتوب، بر یلدن آرتوق یوروب قایتمشدر. نیپلویف اوقو ایچون هیچ قایده بارماغان وهیچ مکتب کورمەگان، فقط آناسندنغنه اوقو یازو اوگرەنگان ایدی وبوندن صوڭده اوقو هوسینه کردکی یوق ایدی، شول آراده پیطر ڤیلیکی طرفندن بر اوکاز نشر اولنوب، دڤورەن بالالرینه حساب‌دن اعمال اربعه ایله مبادی هندسەنی بلو مجبوری قیلندی، حتی شول وقتقه قدر اویلەنمگان دڤورەن بالالرینڭ قوللارنده شول نرسەلرنی بلوگه شهادت نامەلری بولماسه اویلەنودن منع اولندی شول سببلی نیپلویف مذکور فنلرنی اوگرەنمك ایچون آناسینی، خاتون وبالالرینی قالدروب «نوڤغورد» ده یاڭی آچلغان اشقولاغه کیتەرگه ایرکسز بولدی، لکن آناسی بوندی سوکلو اوغلینڭ ایرکسز روشده اوقورغه کیتووندن زور قایغوغه توشوب، اوزاقده تورمای شول قایغوسندن ئولوب کیتدی. نیپلویفده تیزلك ایله نوڤغوردن «نارڤا» شهرندەگی اشقولاغه کوچرلدی نارڤاده هم اوچ آیدن آرتوق تورغه توغری کیلمەدی، چونکه ١٧١٥ نچی یلك پیتر بورغدن «مورسکوی آکادیمیه» آچلوب اوچ یوز قدر دڤورەن بالالرینی شونده آلورغه پادشاه طرفندن فرمان چقمش ایدی. صایلانمش دڤورەن بالالری آراسنده نیپلویفده بولنوب شول مناسبت ایله ١٧١٥ نچی یلده پیتربورغغه کیلوب ییرلشدی.

پیطر ڤیلیکی‌نڭ اوینده تون یاق طرفندن بالطیق دینگزینه، توشلك یاغنده قارا دینگزگه چغو رغبتی بیك الوغ ایدی. طبیعی بو اش

ایچون ایكی ئلك كشیلر حاضرلمك كیره‌ك ایدی. شول سببلی پیطر ڤیلیكی دینگز علملرنده یتشكان یكتلر حاضرلمك ایچون اوزی طرفندن میدانه كیترلگان آكادیمیه ایله ئیه كفایه‌لنمای، غربی آوروپا مكتبلرینه قابلیتلی یكتلرنی كوندرمگه قرار بیردی: قایوسینی انگلتره‌گه، قایوسینی گالاندیه‌غه، قایوسینی ایتالیه یارم آطاسنده‌غی Венеція جمهوریتینه كوندردی. بو صوڭغیسینه كوندرلگانلرنڭ صانی ۳۰ قدر اولوب نیپلویف هم شول جمله‌دن ایدی. اول وقت تركیه دولتی‌نڭ ایڭ بیوك دشمنلرندن برسی Венеція اولوب دینگز طرفندن تركیه‌نی راحتسز ایته ایدی. بزنڭ روسیه ماراكلری (بحریه‌لری) بارغاچ، تركیه ایله آرالرنده یاڭادن صوغش باشلاندی بو صوغشقه هم نیپلویف اوزینڭ ایبده‌شلریله اشتراك ایتدی وایبده‌شلری آراسنده آرتوق بهادرلق كورسه‌توب آدمیرال طرفندن «ماقتاو كاغدی» آلدی. بونده‌ایكی یل توردقدن صوڭ ۱۷۱۹ نچی یلده پیطر ڤیلیكی، نیپلویف ایله ایبده‌شلرینه اوقو ایچون اسپانیه‌غه بارو ایله امر كوندردی بو امرنی آلو ایله اسپانیه‌غه كیتوب قادیقس شهرنده‌گی دینگز علملری اوگره‌تیله تورغان آكادیمیه‌غه كردیلر، لكن اسپانیه تلندن خبرلری بولماو سببلی فائده ایته آلمادیلر، اسپانیه‌ده توردقلری وقتده آچلق، یالانغاچلق كبی هر تورلی قایغلقلرنی كوردیلر شول سببلی تیز ره‌ك قایتارماسینی اوتنوب پیطر ڤیلیكی‌گه مكتوب كوندردیلر پیطر ڤیلیكی قایتولرینه رخصت ایتدی. صوڭره نیپلویفده بیش یللر قدرلی چیت مملكتلرده سیاحت ایتكاندن صوڭ یولداشلری ایله‌پیتر بورغغه‌قایتوب كیلدی. قایتقاننڭ دورتنچی كوننده بار یولداشلریله پیطر ڤیلیكی‌گه تقدیم اولنوب شول كورشودوڭ پیطر ڤیلیكی‌نڭ نیپلویفكه‌كوزی توشدی. بر آیدن صوڭ كوب كشیلرنڭ حضورنده پیطر ڤیلیكی بونلرنی امتحان قیلدی بو امتحانده نیپلویف پیطر ڤیلیكی‌نڭ هم باشقه‌چه حاضر بولغان آدملرنڭ دقتلرینی جلب قیلدی. شوندن‌صوڭ پیطر ڤیلیكی‌نیپلویفنی‌زور بر درجه‌گه تعیین قیلوب، اوزینڭ خواصی جمله‌سینه آلدی.

شول روشچه نیپلویف پیتر بورغه یرلشکاچ، ٦ــ٧ یللردن بیرلی کورمی تورغان خاتون وبالالرینی برگه تورو نیتیله پیتر بورغغه آلدردی، لکن بونده‌ده اوزاق تورو‌غه توغری کیلمه‌دی، چونکه بر یل بولور بولماسدوق قونسوللقغه تعیین اولنوب استانبولغه کیتدی. قونسول بولوب تورغان وقتلرنده نیپلویف روسیه دولتی ایچون بیك فائده‌لی اشلر قیلورغه موفق بولدی. نیچه مرتبه‌لر قافقاز طرفلرنده ترکیه ایله روسیه آراسنده صوغشلر چغا باشلاب، نیپلویفنڭ تدبیریله چقمی قالدی. اول وقت ترکیه دولتی بیك قوّتلی اولوب، روسیه دولتی ضعیف اولدقندن، ترکیه ایله صوغشمق روسیه ایچون مطلقا قورقنچلی ایدی. پیطر ۋیلیکی نیپلویفنڭ بو خدمتلرینی تقدیر ایتوب قارشوسینه دورت یوز کریستیان ایله الوغ بر یرهدیه قیلدی. نیپلویف استانبولده شویله بر اوستالق ایله توردیکه، مینیسترلر مجلسنده نیندی بر یاشرون اش اشله‌نسه اوزینڭ جاسوسلری آرقلی بارچه‌سندن خبر آلوب تورا ایدی، حتی تورو‌کلرنڭ بعضلری، نیپلویفنڭ تورکیه ایچون ضررلی ایدکینی بلوب آغولاب ئوترگه‌ده نیت قیلمشلر ایدی، لکن جاسوسلری آرقلی بو ئولمدن هم قوتلوب قالدی (١).

شول خدمت ایله استانبولده برده قایتماسدن ١٤ یل توردی. آخرنه بیك نق بر آوروغه مبتلا بولوب، ترکلیکی ایکیلی بولغاچ، پیتر بورغه قایتوب کیلدی. قایتقان‌صوڭ سلامتله‌نوب، اوزاقده تورمای، ١٧٤٠ نچی‌یلنه کییف شهرینڭ غوبیرناتورلغینه تعیین اولندی، لکن شول وقتلرده «آستیرمان» نام مینیستر یاکه تختکه اوطورغان «یلیزاۋیته پیطروۋنا» نی تختدن توشرو قصدنده بولنو ایله عیبلنوب ئولم جزاسینه حکم اولندی. نیپلویف، ایسکیدن بیرلی آستیرمان ایله مناسبتده بولندقندن نیپلویفنیده «بو اشده مداخله‌سی بار» دیه‌شبهه‌له‌نوب اورنندن توشوردیلر هم بارچه

(١) بـو سوزلرنڭ نیپلویف‌نڭ دوستلری طرفندنغنه چیغارلغان بولو احتمالی بیك قریب "شوری„.

میداللرینی وهدیه ایدلمش ییر وصولرینی خزینه‌گه الوب، اوزینی حبسکه یابدیلر، لکن صوڭندن گناهسی یوقلق بلنوب، حبسدن چغارلدی، وکیری آلنمش بارچه نرسه‌لری اوزینه قایتارلدی وایمپیراطریتسه‌نڭ فرمانی بوینچه ۱۷٤۲ نچی یلده اورینبورغ طرفینه غوبیرناتور اوله‌رق تعیین اولندی.

اورینبورغ اطرافی‌نڭ اداره‌سی تورلی‌وقتده تورلیچه آتالندی‌ایسه‌ده، نیپلویفنڭ اوتنوی بوینچه ۱۷٤٤ نچی یلده سینات طرفندن «اورینبورغ گوبیرناسی» اسمی بیرلوب، والیسینی «غوبیرناتور» دیه تسمیه ایتدیلر. شونڭ ایچون نیپلویف روسچه اثرلرده اورینبورغ غوبیرناتورلرینڭ برنچی‌سی، دیه ذکر اولنه‌در.

اول وقت اورینبورغ غوبیرناتورلغینه حاضرگی اورینبورغ گوبیرناسی کاملا داخل اولغان کبی حاضرگی اوفا گوبیرناسی کاملا، صامارا وپیرمه گوبیرنالرینڭ کوب یرلری داخل ایدی‌هم یاڭیغنه روسیه‌تبعه‌لکینی قبول ایتکان قزاق، قرغز طائفه‌لرینه، همیشه فتنه چغاروب تورغان جاییق قزاقلرینه، استاورپول قالمقلرینه نظارت ایتمکده اورینبورغ غوبیرناتورینه تاپشرلمش ایدی. بو قدر یرگه نظارت ایتمك یالغز بر کشیگه آغر بولدقندن، اوفا اطرافینه نظارت ایتمك ایچون «اوفا» شهرنده «غوبیرناتور نائبی» اسمنده بر حاکم تورادر ایدی.

بو ایتلمش یرلرده روس عنصری بیك آز اولوب بارچه‌سی باشقرد، میشه‌ر، تیبته‌ر، قزاق کبی تورلی اسم آستنده‌غی خالص تورك جنسینه منسوب مسلمانلر اولدغینی، اول وقتده بونلرنڭ روسیه‌گه قارشی باش کوته‌روگه دائما فرصت کوزله‌ب توردقلرینی ملاحظه‌گه آلنسه اول وقتده‌غی غوبیرناتورلرنڭ اوستلرنده نه قدر بیوك اش اولدقینی آڭلامق ممکن اولور.

نیپلویفکه قدر بولغان والیلر کوبسنچه صاماراده توردقلرندن،

تعیین ایتلگان صوڭ نیپلویف ١٧٤٢ نچی یلی ٢٥ نچی آپریلی صامارا شهرینه کیلوب، اداره اشلرینی قولینه آلدی هم شولوق زمانده سینات طرفندن «اگرده باشقردلرده اختلال علامتلری کورنه باشلاسه نه روشلی باصارغه کیره‌ك» ایدکینه دائر امرلر بیرلدی. شول یلنڭ ایپولنده نیپلویف اوفا آرقلی اورینبورغ (حاضرگی اورسکی) شهرینه کیتوب بر قدر وقتغه «اوفا» غه توقتالدی هم غوبیرناتور نائبی اوروسفدن شول طرفنڭ حاللرینی صوراشوب، بارچه اشلرنی تفتیش ایتدی. باشقردلرنی طنچلاندرو ایچون پادشاه طرفندن صادر بولغان کوب اشلرنڭ ییرینه یتکرلماوینی آڭلادی.

تق شول وقتلرده باشقردلرده یاڭادن طنچسزلق علامتلری کورنمیه باشلادی. قزان یوانده «قاینلی طاماق» دیگان آولنڭ باشقردلرندن مسلم کوسوموفنڭ یاشرن جمعیتلر یاصاب، باشقردلرنی قوتورتوب یورمه‌سندن اوزینڭ شمچیلری واسطه‌سیله خبر آلدی، مخصوص شول اشنی تفتیش ایچون «ایساکوف» دیگان پالقاونیك‌نی مینزه‌له شهرینه کوندردی. کوب وقتدن بیرلی حبسده یاتا تورغان «اغلاش» اسمنده‌گی بر باشقرد ملاسینی آصوب ئوتررگه شول یلنڭ ١٥ نچی نویابرنده سینات طرفندن فرمان صادر بولدی هم «اورازای» اسمنده‌گی قاچوب یوری تورغان یولداشینیده نیچوك اولسه‌ده تابوب ئولم جزاسی یورتورگه امر ایتلدی.

کنه‌ز اوروسف وقتنده قارا صاقال دیگان باشقرد ایشانی ظهور ایتوب، باشقرد وقزاق مسلمانلرینی بلاغه دوچار ایتدیکی، اوزینه آغرلق کیله باشلاغاچده آطینه منوب قزاق صحراسینه کروب قاچدقی یوقاریده ذکر اولنمش ایدی. بونڭ اوزینڭ قایده ایدکی آچق بلنمسه‌ده، همیشه ترك بولوب باشقرد وقزاق مسلمانلرینی قوتورتوب یوردیکی ایشتله ایدی. باشقرد آراسنده بونڭ کرامتلری سویلنه وهر کون بونڭ توغروسنده یاڭی خبرلر تارالا، بونی مدح ایتوب ترتیب ایتلگان شعرلر هر طرفده اوقولا ایدی. بو خبرلرنی ایشتوب توره‌لر طبیعی بر

آز طنچسزلانه وهر تورلی یوللار ایله بونڭ حقنده توغری خبرلر ازلنه ایدی. شول آراده قارا صاقال نڭ قولنى توتقوننى بولغان «لاپین» فامیلیه‌سننى گی بر روس قوتولوب روسیه‌گه قایتدی. سایمونف ایله کورشوب، اوزینڭ حالینی بیان ایتدکدن صوڭره «تیز کونده قارا صاقال ایشان روس توره‌لرینڭ آلدینه عفو اوتنوب کیل‌چك» دیه سایمونفغه خبر بیردی. سایمونف بونی ایشتو ایله سینات‌غه بلدردی. سینات سایمونف‌غه: «اگر قارا صاقال کیلسه کوزگه کورنو ایله توتوب آلوب، صاماراغه ییبه‌روب بیك نق یاشرن بر اورنغه حبس قیلوب قویارغه» دیه بویورق کوندردی، لکن قارا صاقال کیلمه‌دی صوڭره سایمونف، قزاقلر بیك آقچه‌غه حریص خلق، آقچه‌غه قزیغرلر دیه اویلاب، «قاراصاقالنی توتوب بیرگان کشیگه بیش یوزدن مڭ صومغه قدر آقچه بیرله‌چك» دیه اعلانلر تاراتدی، لکن بونگده آرتوق فائده‌سی کورلمه‌دی. شولای ایته تورغاچ، بر آز وقتلر اوتوب کیتدی. قارا صاقال ایشانده‌اونوتولماغه باشلادی. قزاق چیکلرنده بولغان توره‌لرده بو توغریده آرتوق مشقتلانونی قویدی، لکن شول آراده قارا صاقال ایشاننڭ دشمنلرندن وقزاق طائفه‌سینڭ الوغلرندن «خواجه بیردی» اسمنده‌گی بر قزاق: «قارا صاقال ایشان حاضر بزنڭ قزاق آراسنده تورا؛ قزاقلر ایله آرالرینه دشمنلق توشدی بوندن صوڭ قزاق آراسنده تورمایوب تیز کونده یراق یرگه کوچوب کیته‌چك» دیوب توره‌لرگه خبر بیردی، هم خواجه بیردی اوزی سیمی پالات کرپستینڭ تیره‌سنده کوچوب یوردکندن، اگر قارا صاقال شول تیره‌گه کیلسه بونی توتوشوده روس عسکرینه یاردم ایته‌چگیله وعده بیردی.

خواجه بیردی‌دن بو سوزلرنی ایشتو ایله «کیندرمان» دیگان گینیرال سینات‌غه‌بلدردی. سینات، ۱۷٤٥ نچی یلنڭ ۳۰ نچی آپریلنده: «اگر قارا صاقال سیمی پالات تیره‌سینه کیلسه خواجه بیردی قزاقنڭ یاردمی ایله توتارغه وجزا بیررگه.» دیوب نیپلویفکه بویورق کوندردی، لکن

نه‌قدر کوتولسه‌ده قارا صاقال ایشان کورلمه‌دی، قیلونغان تدبیرلر بار چه‌سی بوشقه کیتدی. بوندن صوڭ قارا صاقال ایشانده بتونله‌ی یوقغه چغوب نه یرگه کیندیکی و نه اویده بولندقی توپده معلوم بولمادی.

اور ینبورغ اطرافنده‌غی تورك قبیله‌لری آراسنده چوالولر همیشه بولوب تورغانغه نیپلویف تیوشلی اورنلرغه کرپپستلر بناء ایتوگه، اورینبورغ اطرافنده روس عنصرینی کوبه‌یتو ایچون اچکی روسیه‌دن خلق کوچرورگه قرار بیردی. بو اشلرنی میدانغه کیتورمك ایچون آقچه کیره‌ك اولدقندن قرق مڭ صوم آقچه صوراب، ۱۷٤٥ نچی یلنڭ ۱٦ نچی دیکه‌برنده سینات‌غه مراجعت ایتدی. سینات طرفندن بو اوتنچی قبول اولنوب، کرپپستلر بناء ایتوگه موافق اورنلرنی قاراو ایچون اورال، اوی یلغه‌لری بوینده جیدی یوز چاقرم قدر سیاحت ایتدی، ۱۸ ر یدود (استحکام)، ۸ کرپپست (قلعه) لر بناء قیلدردی.

سیاسی هم تجاری بر مقصود ایله اورسکی کرپپستنڭ کیریللوف طرفندن اورینبورغ اسمیله بناء اولندغی یوغاریده ذکر اولنمش ایدی تیره‌سنده اورمان یوقلغندن وهواسی یاخشی اولمادقندن روسیه‌نڭ مرکزلرینه آرتق یراق اولوب، باشقردلرنڭ اشلرینه کوز قولاق بولور ایچونده اوڭغایلی بولمادقندن تاتیشچف وقتنده‌اوق اورینبورغ شهرینی «قزل طاغ» دیگان اورنغه کوچررگه قرار بیرلگان ایدی، لکن تاتیشچف تیزلك ایله اورنندن توشرلوب، یرینه تعیین اولنغان اوروسف باشقرد فتنه‌لریله مشغول اولدقندن بو اش نیپلویف وقتینه قدر کیچکدرلمش ایدی. نیپلویف اورنینه اوطروب باش کوز آلغاچده بو اشنی میدانغه چغارمق اولدی، لکن تاتیشچف طرفندن تعیین قیلنغان اورن نیپلویفکه اوخشامادی، نیپلویف اورسکیدن ۲۵۲ یارم چاقرم یراقلقده بولغان وایسکی وقتلرده «باسمان» اسمنده‌گی نوغای خانی‌نڭ تورغان یری بولغان حاضرگی اورنینه کوچرونی موافق تابدی. صوڭره یاڭا اورینبورغ

شهر ینی شول یرگه بنا ٔ ایتوگه، بنا ٔ ایتکان وقتده اشکه تیپته‌ر و بو بیللرنی (١) وچیتدن نرسه طاشو ایچون باشقردلرنی قوشوغه، رخصت صوراب سینات‌غه مراجعت ایتدی سینات رخصت بیرمکله برابر، باشقردلرغه یاخشی معامله قیلو ایله واش حقلرینی عدالتله بیرو ایله بویورق کوندردی، لکن بو شهرنڭ بناسی وقتنده قورقنچلی یوغوشلی آورو پیدا بولوب ٦٢١ قدر کشی دنیادن اوتدی.

شهر بنا ایدلوب بتکاچ، هر تورلی کیگلکلر وعده قیلوب چیت شهرلردن سوداگیرلر چاقروب کیتردی بو شهر وقتینه کوره شویله بر تیزلك ایله ترقی ایتدیکه، ١٧٤٧ نچی یلده بو شهرده باری، ٨٣٧ یورت، ٤ چیرکاو، بر اپتیك بار ایکان، ١٢ یل صوڭره شهر تیره‌سنده‌گی زیمله‌نکه‌لرنی کرتمیچه ٢٨٦٦ یورت، ٩ چیرکاو بولدی. نیپلویف‌نڭ بیك نچکه‌لب تیکشرووی آرقاسنده اوفاده‌غی غوبیرناتور نائبی آقساقف‌نڭ زور خیانتلری بلندی واورنندن توشرلدی. شولوق یلده نیپلویف قوتلوغ محمد تفکیلوف‌نکده اشلرینی تفتیش ایلدی.

X

قوتلوغ محمد تفکیلوف‌نڭ دولتمز ایچون بیك الوغ خدمتلر کورسه‌تدیکی، حتی کچی یوز قزاق مملکتلرینڭ فقط تفکیلوف غیرتیله روسیه‌گه قوشلدقی یوقاریده ذکر اولنمش ایدی. بو خدمتلری هم بوش قالمایوب، برابرینه ئلك پالقاونیق‌لك صوڭره گینیراللق درجه‌لری احسان اولنوب، اوفا تیره‌سندن بیك الوغ ویاخشی ییرلر وکوب کریستیانلرده هدیه قیلنمش ایدی، لکن صوڭغه تابا نه سببلی‌در تفکیلوف، خلق ایله وخصوصا، اوز قولنده‌غی کریستیانلر ایله طوپاسراق معامله قیلا باشلادی، شول سببلی کریستیانلری آچقدن آچقغه قارشیلق کورستمه‌گه باشلادیلر «بالطاس»، «موردڤینگه» قریه‌لرینڭ کریستیانلری بتونلای اورمان

(١) یر وصوسز باشقردلرغه ایتلور.

آرالرینه قاچدیلر. اورمان آرالرندن چغوب، تفکیلوف‌نڭ ایمینیه‌لرینه هجوم ایتوب، تورلیچه ضررلر ایرشدردیلر، حتی تفکیلوف‌نڭ اوز جانینه قدر قصد ایتدیلر. تفکیلوف اوفا محکمه‌سینه حالینی بلدردی. اوفا محکمه‌سی، بو قاچقان کریستیانلرغه یازولر ییبه‌روب، بوی‌صنوغه اونده‌دی، لکن هیچ فائده‌سی کورلمه‌دی، اطاعتسزلکلری همیشه دوام ایتدی. بوته‌نچه‌چاره‌تابولماغاچ، بونلرنڭ اوستلرینه‌تیخومیروف‌وایزماییلف اسملی آدملرنڭ قول آستلرنده عسکرلر کوندرلدی. کریستیان تاتارلر عسکرگه قارشی تورونی استه‌دیلر، لکن بولدیره آلمای بارچه‌سی قولغه آلندیلر فقط اوچه‌وی قاچماغه موفق بولوب بونلرنڭ برسی «حبیب‌الله» اسمنده‌گی باشلقلری ایدی.

نیپلویف، اشنڭ زورغه کیتووینی اویلاب سینات‌دن: «کیله‌چك وقتلرده بو کریستیانلر ایله نیچك معامله قیلورغه کیره‌ك» دیوب بویورقلر صورادی. ٤ آیدن صوڭ سینات شول بویورقلرنی کوندردی: ١) یوقاریده مذکور قریه‌لرنڭ کریستیانلکدن باش تارتقانلرینی اوفاغه چاقروب جواب آلو، ٢) عسکرگه قارشی تورغان کریستیانلرنی تفتیش ایتو، ٣) حکمگه بویصونمی تورغان کریستیانلرگه عاصیلرگه قیلنغان معامله ایله معامله ایتو، ٤) باشلقلری حبیب‌اللهنی نیچك اولسه‌ده تابوب قولغه آلو.

تفکیلوف‌نڭ کریستیانلرندن یولداش ایشمبایف دیگان آدم، آقساقوف‌نڭ موسقواغه کیتدیکی وقتنده اوچراب: «تفکیلوف‌نڭ بزنی کریستیان ایتوب تونوغه حقی یوق، بزنڭ بابالرمزغه پادشاهلر طرفندن بیرلگان آزادلق اوکازی بار هم بونڭ کبی تاتارچه یازلغان یازولرمزده بار» دیه سویله‌ب اوکازینی هم تاتارچه یازولرینیده آقساقوف‌نڭ قولینه بیرگان ایدی، لکن صوڭغه تابا بو یازولر بارچه‌سی آقساقوف قولنده ضایع اولوب، نیپلویف اشنی درستلك ایله بترو اوچون بو یازولرنی نه قدر ازله‌سه‌ده تابا آلمادی. آخیرنده نیپلویف بو اشنی تفتیش قیلو

ایچون اوفا محکمه‌سینه تاپشردی. اوفا محکمه‌سی اشنی تفتیش قیلوب، تفکیلوفنی آرتق عیب ایته‌رلك اش تابمادی هم محکمه‌نڭ بو قراری نیپلویف طرفندنده تصدیق ایتلدی. بوندن صوڭده تفکیلوف نیپلویف نڭ خدمتلرین بولنوب اوفا طرفینی اصلاح واعمار توغروسنده کوب یاردملر تیدردی، حتی نیپلویف اوزی موسقواغه یاکه پیتربورغغه کیتدیکی وقت بار لوازمینی تفکیلوفکه تاپشروب کیته تورغان بولدی.

باشقرد یرلرینڭ کیڭلکی و یاخشیلقی، الوغ اورمانلرنده هر تورلی قوش، قورت وجانوارلرنڭ کوبلگی، باشقرد آراسنده بولغان کشیلرنڭ باشقردن حساب اولنوب عسکری خدمتدن عفو اولنوچیلغی، یاصاقنڭ آزلغی، توز کوللرندن توزنڭ بوش آلنوچیلغی ایسکی وقتدن بیرلی چیت خلقلرنی قزقدره هر کون وهر ساعت بو یرلرگه کیلوچیلر آرتوب تورا ایدی. کیلوچیلر هر تورلی طائفه‌دن بار ایدیسه‌ده، کوبره‌کی قزان گوبیرناسنده‌غی تاتار، چیرمش، چواش، ۋاته‌ك، موردۋا کبی طائفه‌لردن عبارت ایدی ۱۷۱۰ نچی یلده باشقردلرنڭ صانی ۳۵ — ٤۰ مڭدن آرتوق توگل ایکان، ۱۷۳۰ نچی یلده شول چیتدن کیلوچیلرنڭ کوبلگی سببندن یوز مڭدن آشوب کیتدی. باشقرد یرلری باشقردلرنڭ ملکی حساب ایتلدکندن، چیتدن کیلگان آدملر جیر ایچون باشقردلرغه آقچه توله‌ب تورغه اختیارسزلر ایدی. میشه‌ر طائفه‌لری، باشقرد یرلرینه کیلگان آدملرنڭ بیك ایسکی‌لری اولدقلرندن، بعضلری اوزلرینه مخصوص یرلرگه مالکلر ایدیسه‌ده، بونلرنڭده کوبسی باشقردلرغه آقچه توله‌ب تورالر ایدی، لکن ۱۷۳٦ نچی یلده پادشاه طرفندن بر اوکاز نشر اولنوب، باشقرد یرلری خزینه‌یه آلندی و بونڭ ایله برابر باشقردلرنڭ یرگه خواجه‌لقلری بترلوب، بو یرلرده بولغان باشقه طائفه‌لرده باشقردلرغه قول حکمنده بولودن آزاد ایتلدی. چیتدن کیلگان آدملرگه بو یله ایرکنچیلك بولغاچ، کیلوچیلرنڭ صانلری تاغن نیچه ئولوش آرتدی برنچی حساب

بوینچه تیپتهر وبوبیل طائفه‌لرینڭ صانلری ۱۱۲۹۴ جاندن عبارت ایکان، ایکنچی حسابده ۲۹۸۲۰ جانغه یتکان ایدی.

کیره‌ك باشقرد وکیره‌ك باشقه اولسون باشقردستانده تورغوچی اهالینڭ خزینه‌گه ویردکلری داخود (ویرگو) بیك آز ایدی مثلا: یورت حسابی ۸۳۹۵ گه ایرشکان یاصاچنای باشقردلردن یلینه ۲۰۵٤ صوم ۷۸ تین یاصاق آلنوب، هر برسی بر نیچه جماعتدن عبارت بولغان یورت باشینه ۲۵ تین کمشدن آرتق توشمیدر ایدی، اما ۱٤۳۱ یورتدن عبارت بولغان طارخانلر بو یاصاقنیده توله‌میلر ایدی. میشهر طائفه‌لری اوّللرده یاصاق تولیلر ایدیسه‌ده، باشقرد فتنه‌لری آراسنده کوب ضرر کوردکلرندن حکومت بو یاصاقنیده آنلردن کیچمش ایدی. بارسی ۵٦۵۵ یورتدن عبارت تیپتهر وبوبیللرگه‌ده بر وقت جان باشندن توله‌و صالنمش ایدی، لکن آورصندقلری سببندن اوزلرینڭ اوتنولری بوینچه بر آز وقتقه قدر کیچکدروب، یورت باشندن فقط ٤۹ تین قدرگنه یاصاق آلنه ایدی هم بونلر بو قدر آز یاصاق اوستینه توزنیده صاتوب آلمیلر، عسکرده بیرمیلر ایدی. شول حالده ایچکی روسیه‌ده جان باشینه ۱صوم ۷۰ تین ایمانا تولیلر، عسکرده بیره‌لر، توزنیده خزینه‌دن صاتوب آلالر ایدی. روسیه اچروسندن خلق همیشه کیلوب تورغانغه خزینه‌گه کوب ضرر ایرشمکده هم باشقردستان اهالی‌سینڭ باشقه‌لره قاراغانده بویله آز یاصاق توله‌مکلری عدالتسزلك کبی کورنمکده ایدی.

مونه، شول سببلره بناءً حکومت باشقردستانده تورغوچی اهالیینده روسیه‌نڭ باشقه اهالی‌سیله بر درجه‌گه قویونی استه‌یوب، ایڭ اوّل تیپتهر، میشهر، چواش، بوبیل طائفه‌لرندن جان باشینه بر قدر یاصاق هم بونلردن عسکر آلو توغروسنده نیپلویف‌نڭ فکرینه مراجعت ایتدی. نیپلویف بونلردن جان باشینه ۸۰ تین یاصاق آلونی موافق کوردی، اما عسکر آلو توغروسنده بر آز صبر ایتونی موافق تابوب، حاضرگه

فقط بیش یورتدن بر کشی آلوب، کرپستلرگه ییبەروب، خدمت ایتدرونی موافق تابدی. سینات نیپلویف‌نڭ بو فکرینی معقول کوروب، ۱۷٤۷ نچی یلنڭ ۱۱ نچی مایده بونلردن جان باشینه ۸۰ تین یاصاق آلا باشلارغه فرمان کوندردی. نیپلویف فرماننی آلو ایله روسچه وتاتارچه تللرده اعلانلر باصدروب تیوشلی اورنلرغه تاراتدی هم استارشینالرغه یارطی یللق یاصاقنی بیك عدالت ایله‌جییوب، کیترورگه قوشدی یاصاق جییو وقتنده ترتیب ونظامنی کوزه‌تو ایچون ۱٦ دانه آفیتسیرنی باشقردستانغه کوندردی. بو آفیتسیرلرگه، خلق آراسنده آزغینه یاڭی نظامدن رضاسزلق علامتلری کورنه باشلادیسه تیوشلی اورنینه خبر بیرو ایله امر ایلدی.

قوشولغان کشیلر یاڭی یاصاقنی کیلوب صوری باشلاغاچده خلق بر آغزدن قارشدیلر هم بو فرمان فقط غوبیرناتورنڭ اوزی طرفندنغنه چغارلغان، پادشاه‌حضرتلرینڭ بلووی ایله‌بولغان اش توگل، دیه‌جاهلانه فکرده بولنوب عموما توله‌مسکه اولدیلر. سبر یولنده یاصاق جییونی کوزه‌تو ایچون «ایڤان موسییف» دیگان آدم کوندرلمش ایدی بو آدم «سویوش آبزاکوف» نام اسطارشینانڭ قول آستنده‌غی «میلیکیس» اسملی آولغه باروب یاڭی یاصاق جییولاچاغینی بلدردی. ایشتو ایله شونده جییولغان چواش، چیرمش، تاتارلردن عبارت یوز قدر کشی بوڭا هجوم ایتدیلر موسییف اوزینڭ ایده‌شلری باخمیتف، رحمانقولف، جانبیردین، میخایل بارشین ایله ایسکی بر اویگه کروب بیکله‌ندیلر، لکن خلق ایشکنی واتوب کروب، باخمیتوفنی آیاق قولینی بەیلەب قاراولغه بیردیلر، جانبیردین کوچ‌حال‌ایله قوتیلوب «طالیش» قریه‌سینه‌سویوش اسطارشیناغه قاچوب کیتدی، «بارشین» نڭ کوسه‌ك ایله صوغوب قولینی ایمگه‌تدیلر. شول آراده سویوش اسطارشیناده تیزلك ایله میلیکیس قریه‌سینه کیلوب یتدی خلق بونیده توتوب آلوب، کوسه‌ك وقامچیلر ایله قیناب تلسز وایسسز قیلوب قاراولغه بیردیلر صوڭره موسییف که: «مونه، سین اوفاغه

قایت، بونده‌غی حاللرنی گینیرالغه ایت، اوزنك ایکنچی مرتبه موندی اش ایله مونده کیلوب یورمه، کیلسه‌ك سلامت کیتماسسك!» دیه قینامی صوقمی اوفاغه قایتاروب ییبه‌ردیلر. بو اشده باشلاب یورگوچیلر: تاتار جنسندن اسماعیل، میگلی دیار، اورازایف؛ چیرمش جنسندن کنجه بای ایلبورسف، ایشبرط تیلیبایف، قوناق بای بیکریزف؛ چواش جنسندن چیریبای کاطیکییف، باطرشاه، آقجکت، چیریبابیکف اسملی آدملر ایدی.

اوصا یولنده «کرامت ایدلف» دیگان اسطارشینانك قول آستنده‌غی تیپته‌رلرگه یاڭی یاصاقنی اعلان ایتو ایچون پیتکارسکی فامیلیه‌لی بر روس بارغان ایدی. تیپته‌رلر پتکارسکینك اوزینه تیمه‌سه‌لرده یانده‌غی «آی کیلدی» اسملی سوطنیکنی قیناب تاشلاغانلر ایدی.

نیپلویف بو فتنه‌لردن خبر آلو ایله بر کیڭاش مجلسی جیدی. بو مجلسده اطرافلیچه اویلاشقان صوڭ، باشقرد وتیپته‌رلرنك تللرینی، اخلاق وعادتلرینی یاخشی بلدکندن «سیمون کوبلیتسکی» اسملی پالکاۋنیکنی فتنه اورنلرینه ییبه‌روب اوگتلرگه قوشدی هم بو یاڭی یاصاقنك قویلووی پادشاه حضرتلرینك امری ایله بولدقینی بلدرگه بیوردی. نیپلویف شول تیره‌نك میشه‌ر وباشقردلرینه «فتنه‌چی تیپته‌ر وبو بیللرنی باصشوغه، باشلقلرینی قایده کورسه‌لر آندن توتوب آلوغه واوفاغه کوندروگه» امر کوندردی. سبر یولی تیره‌سنك تورغوچی پالکاونیك «لوطکین» گه نیگه ایدکینی اوزلرینه بلدرمیچه گنه میشه‌ردن بر پولق عسکر حاضرله‌ب، کیره‌ك وقتده تیپته‌رلرنی باصارغه حاضر بولوب توررغه قوشدی. شول آراده لوطکین «میلیکیس» قریه‌سنده ۳۰۰ قدر آدمنك جیلوندن نیپلویف‌که خبر بیردی نیپلویف یاڭادن کیڭاش مجلسی یاصاب، گینیرال اشطوکماننی ۱۷۴۹ قدر عسکر ایله اوفاغه کوندردی. بونلرنك ۱۵۳۵ قدرسی منتظم عسکردن، قالغانی میشه‌ر، باشقرد، تنصر ایتکان قالمقلردن عبارت ایدی. وعظ ونصیحت ایچون اورینبورغدن

کوندرلگان کوبلیتسکیده فقط میشه‌ر و باشقردلردنغنه توزولگان بر فرقه ایله کوندرلگان ایدی هم اوگوت طریقی ایله ایتلگان سوزنی طڭلاماسه‌لر، جیبولغان خلقنی تاراتوب یبه‌رگه، باشلقلرینی قولغه آلوب اوفاغه کوندررگه امر بیرلگان ایدی.

نیپلویف، توره‌لرگه اوفانڭ هر طرفنده‌غی باشقردلرغه شمچیلر کوندروب حال وحرکتلرندن خبر آلوب تورورغه قوشدی، چونکه نیپلویف باشقردلرنگده تیپته‌رلرگه قوشلوب کیتو احتمالینی اویلیدر ایدی.

یوقاریده فون اشطوکمان‌نڭ بر قدر عسکر ایله اوفاغه کوندرلدکی ذکر اولنغان ایدی، بو ذات کیتکان وقتنده نیپلویف بوڭا: «فتنه اورنینه بارغان صوڭ ممکن قدر یاخشیلق ایله سوزنی طڭلاتورغه، برده ممکن بولماغانده‌غنه قورال استعمال ایته‌رگه وهر حالده خاتون قز، بالا چاغالرغه هم ماللارینه تیمه‌سکه» ایتوب یبه‌ردی هم نیپلویف، فتنه زورغه کیتوب قالسه نیتسه حاضر اولوب تورسون ایچون ۱۵۰۰ جایق قزاقیله بر پولق عسکرده ترتیب قیلوب قویدی. شول آراده فتنه زورایوب کیتدی هیچ کوتولمگان یردن قزان یولنده‌غی واوصا یولنده‌غی بعض ۋولصتلرده چووالا باشلاولر ایشتلدی. بعض بر یالغانچیلر خلق آراسینه: «حکومت هر یولدن ملڭ باش آط، ۸۰ یکت، ۸۰ قز هم بر نه قدر آشلق جییه ایکان» دیه خبرلر تاراتدیلر. بوندی خبرلر تیپته‌ر و بوبیللرنی بتونله‌ی شاشتردی هر قایوسینڭ قلبینه بر تورلی دشمنلق اورناشدی. اما، میشه‌ر و باشقردلرنڭ بو فتنه‌گه قاراشلرینه کیلسه‌ك، سلیمان دیبایف دیگان اسطارشینانڭ قول آستنده‌غی میشه‌رلر ایله باشقردلر بو فتنه‌گه قاتناشو توگل، حتی بارچه‌سی بوڭا قارشو تورورغه، تیپته‌ر و بوبیللرنڭ باشلقلرینی حکومتکه توتوب بیررگه سوز بیردیلر. میشه‌ر اسطارشینالرندن یانیش، صالح، آیط، سلیمان و باشقرد اسطارشینالرندن احمر، یعقوب، شریف، باقی، آجیغول، مسعود اوز قول آستلرنده‌غی باشقرد ومیشه‌رلردن ۵۵۰ قدر عسکر

جیبوب کوبلیتسکیگه قوشلدیلر. شولای ایته تورغاچ، فتنه‌لر آزلابقنه سونمیه باشلادی. موندن صوڭ اشنی تفتیشه کرشوب، نیپلویف «فون اشطوکمان» گه، فتنه‌ده باشلاب یورگوچیلرنی قولغه آلو ایله، قولغه آلغاندن صوڭ فتنه چغارودن مقصودلری نی ایدکینی صوراشو ایله امر ایلدی.

بوندن صوڭ جیبولاچق یاصاقلرنڭ یاریمینی جای کونی قز و اش وقتنده جیارغه، یاریمینی قش اورطالغنده جیارغه‌قرار بیردی، چونکه نیپلویفنڭ اوینچه بو ایکی وقتده تیپته‌رلرگه فتنه چغاروغه اوڭغایسز بولوب، چقغان وقتده‌ده فتنه‌نی باصو حکومتکه ییڭل بولاچق ایدی.

نیپلویف شول اوچ تورلی اشنی صوراب سیناتغه مراجعت ایل‌دی: ۱) بو فتنه‌نی باصشقان تیپته‌ر ومیشه‌ر اسطارشینالرینه گرچه اوچسوزلیغینه بولسه‌ده برر قلچ بوله‌ك ایتوب بیرو، ۲) فتنه چقغان اورنلرده قشلاو ایچون ممکن بولسه ایکی پولق، برده ممکن بولماغانده بر پولق، صاقلق ایچون عسکر قالدرو، ۳) اوفا اطرافنده‌غی خلق بیك فقیر بولدقدن، قشلاو ایچون قالغان عسکرلرگه آزق هم باشقه‌چه کیره‌ك یاراقنی یتشدرو ایچون سینات طرفندن آقچه کوندرو. سینات نیپلویفنڭ بار صورادقینی قبول ایتدی ویرینه یتکردی هم شولوق وقتده موسقواده‌غی سیناتسکی کانتوراغه، هر بری ۷—۸ صوم چاماسنده توررلق ۹ دانه قلچ صاتوب آلوب نیپلویفکه کوندررگه قوشدی، سیناتسکی کانتورا موسقواده‌غی قورال کیبتلرندن موندی قلچلر تابا آلمادی ویتشدروب بیرو ایچون بر آی مهلت صورادی. شول بر آی مدت ظرفنده سیناتسکی کانتورا ۹ دانه قلچنی خصوصی کشیلردن صاتوب آلوب، مخصوص بر صالدات ایله نیپلویفکه کوندردی. نیپلویف بو قلچلرنی آلغاچ، ۱۷۴۸ نچی یلده ۱٦ نچی آپریلده اسطارشینالرنی «اورینبورغ» شهرینه‌چاقروب، قلچلرینی اوز قوللرینه تاپشردی هم هر برینه «پادشاهغه توغری خدمت ایتدکلری ایچون بیرلدی» دیه یازلغان کاغدلر بیرلدی. بو بوله‌کلرنی آلغان کشیلر:

میشەر اسطارشینالرندن یانیش عبیداللین، صالح مسلەف، آیط چالطین، سلیمان دیبایف. باشقرد اسطارشینالرندن احمر حسنف، یعقوب چن مورزین، شریف ماکارف، آجیغول آکشییف، باقی آپاجف دیگان آدملر ایدی. بو بولەکلرنی مذکور اسطارشینالر آلوب قایتقاچ، باشقرد اسطارشینالرندن «زایسان یوسوپف» ایلە سوطنیك ابراهیم قوطویف دیگان آدملر نیپلویف کە کیلوب: «بزلردە کوبلیتسکی‌نڭ عسکرلاری آراسندە بولوب، فتنەنی باصشوغە خدمت ایتدك نی ایچون بزلرگە بولەك یوق» دیە سوز چغاردیلر. نیپلویف، خاطرلری قالماسون ایچون بونلرغەدە برەر چیکمەنلك ایلە پادشاهغە صداقتلری یازلغان کاغدلر بیروب ییبەردی.

فتنە باشلقلری بارچەسی برەم برەم اوفا حبسخانەسینە آلنوب بتکانلر ایدی. بونلرنڭ ۱۸سی تاتارلردن، ۷سی میشەرلردن، ۵ سی ۋاتەکلردن، ۲ سی چیرمشلردن ایدی. فتنەباشلقلرینڭ کوبسی تاتارلردن بولووی تورەلرنی خیلی اویلرغە قالدردی هم بیرسکی کریستیانلرندن «پیطر پلوطنیکوف» دیگان روسنیدە عیبلانوب قولغە آلندی. بو روس ایسرك حالندە بر صوم ۱۰تین آقچەغە یاللانوب، جییولغان خلقغە، آز یاصاق تولەو حقندە ایسکی وقتلردە چغارلغان بر اوکازنی اوقوغان ایدی.

۱۷٤۷نچی یلدە اوفا شهرندە فتنەچیلرگە حکم یورتلە باشلادی. عیبی بیك کوچلی بولغانلرینی، باشقەلرغە عبرت بولسون ایچون بیك قاتی قامچی ایلە قیناغان صوڭ عمر بوییندە خدمتکە «راگورۋیك» شهرینە کوندرلدی، عیبی بر آز قایتش بولغانلرینی قیناغان صوڭ بیلگولی بر مدت ایلە مذکور شهرگە کوندرلدی، عیبی آز بولغانلرینی قیناغان صوڭ اسطارشینالرنڭ کفالتلرینە بیرلدی. پلوطنیکوف دیگان روسنی قامچی صوقدرغان صوڭ اوچ یل مدت ایلە اورینبورغ گوبیرناسینە سورگونگە کوندرلدی. شولای ایتوب فتنەگە نهایت بیرلدی. اگر بو وقتدە نیپلویف کبی تدبیرلی بر حاکم بولماسە ایدی بتون اورینبورغ گوبیرناسینڭ اوط اچندە قالووی بیك احتمال ایدی.

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

بو واقعه‌لردن صوڭ ٥—٦ یللر اوتوب کیتدی بو آراده برده فتنه وقارشو اثرلری بلنمه‌دی، باشقردستانده بولغان توره‌لرده طنچلق تاپدیلر. باشقردلرده آقرنلاب، یاڭی ترتیب ونظاملرغه کونه باشلادیلر. حکومت هر ناصبه (ۋولصت) ایچون ایکی یاخود اوچ اسطارشینا تعیین ایتوب، بونلرنی هر اشده مسئول ایله‌دی. بو ورنده آخوندلر باشقرد آراسنده بیك کوب بولوچان ایدی، حکومت آخوندلرنی سیره‌کله‌توب هر یولغه برگنه آخوند تعیین ایله‌دی (بتون باشقردستان دورت یولغه بولندکندن بارسی دورت آخوند بولورغه توغری کیله). مونه، اشلر شولای ترتیب ایله‌گنه بارغانده ١٧٥٤ نچی یلده حکومت طرفندن بر اوکاز چغارلوب، ئلکدن بوش فائده‌له‌نوب کیلدکلری توز کوللرندن توزنی صاتوب آلوغه لازم قیلندی. بو اش ینه باشقردلرنڭ چووالولرینه سبب اولدی. نیپلویف بوحالنی ایشتوب باشقردلرنی اوگوت ونصیحت قیلو ایچون اوفاغه «قطلوغ محمد تفکیلوفنی» کوندردی. تفکیلوف باروب یتوب، باشقردلرنی اوگوتله‌دی مونڭ اوگتی اثر ایتدی بارچه‌سی قارشو اویندن دوندیلر، هر اشده حکومتکه بویصنوغه وعده بیردیلر. لکن تفکیلوفنڭ کیتووی ایله اشلر اوزگه‌ردی. باشقرد آراسنده «عبدالله ملا باطرشین» دیگان کشی چغوب باشقردلرنی قوتورتوغه باشلادی.

XI

عبدالله ملا اوزی میشهر طائفه‌سندن اولوب، اورتا بویلی، کوسج، حیله‌کار قیافتلی، تلگه بیك اوستا، سوزینی عقل ایله سویلی، باشقرد آراسنده بیك شهرت تابقان، علمی ایله هر باشقردنی اوزینه مسلم ایتکان ایدی. اوزنچه اوقوینی تمام ایتکاچ، باشقردستاننڭ هر یرنده سیاحت ایله‌دی بارغان یرنده وعظ ونصیحت ایله بولوب، وقتی تیدکچه بالالرنیده

اوقوتەدر ایدی. اوزی ابتدائی علملـکنی کاینسکی ۋولصنده ایلشاه ملا دیگان کشینڭ قارشوسنده تحصیل ایتمش ایدی.

بر وقت بـو ملا مسلم دیگان اسطارشینانڭ آولینه باردی. مسلم اسطارشینا بونڭ حرمتینه بیك زور مجلس توزوب کشی جیدی، بیك کوب ایت وقمز حاضرلەدی. خلق جیبولوب بتکاچ، ایتنی آشارغه، قمزنی اچەرگه کرشدیلر. قمزنی اچه تورغاچ، قزوب کیتوب سیاست بابینه باروب یتدیلر، قمز قزوویله سویلی تورغاچ، آلدن آرتن اویلامای، عبدالله ملانی باشلق ایتوب، حکومتکه قارشی باش کوتەرورگه کیڭاش ایتدیلر. عبدالله ملا بونده اشنی اویوشدرغاچ، یراقده توگل «سالچگوت» آولینه (زالاتااوست اویازنده بواورغه کیرەك) کیتدی، بونده هم بونڭ مجلسینه یتمشکه یاقن باشقردلر جیبولشوب کیلـگانلر ایدی. بونلرنیده دیملەب شول اشکه کوندردی. بوندن «اورطا» دیگان آولغه باروب هم شول اشنی قیلدی. عبداللهملا برآزدن اورینبورغغهباروب، اورینبورغنڭ آخوندی «ابراهیم بوتچییف» همغوبیرناتور قارشوسنده ترجمانلق قیلوچی «گولایف» دیگان آدم ایله کورشوب آنلر ایله شول حقده سویلەشدی.

عبدالله ملا اورینبورغدن قایتقاچ، یازوب، یازوب باشقرد آراسینه دعوتنامەلر تاراتدی بو دعوتنامەلرنده، بارچه باشقردلرنی بر یولیباش کوتەروگه اوندەب، بونڭ وقتینی ۱۷۵۵ نچی یلنڭ ۱۰ نچی ایبولنده، دیه تعیین ایتکان ایدی هـم شواوق وقتده ایکنچی بر باشقرد ملالری طرفندن شعرلر ترتیب ایتلوب، باشقرد آراسینه تاراتلدی. عبدالله ملانڭ دعوتنامەلریله باشقه ملالرنڭ شعرلری باشقردستاننڭ هر طرفینه باروب یتدی وباشقردلرغه عادتدن طش اثر ایتدی. باشقردلرده بارچەسی آقرن آقرنغنهصوغشقهیاخودباشقهتورلیایتوبایتکاندەاوزلرینیاوزلری اوطقەصالورغەحاضرلنەلر ایدی، لـکنباشقردلر، عبداللهملانڭسوزلرینی طـڭلاب یتکرمەدیلر ۱۷۵۵نچی یلنڭ ۲۵ نچی مایندوق اشکه کرشدیلر.

KÜTÜPHANESİ

نیپلویف باشقردلارنڭ حال وحرکتلرندن خبر آلوب سیناتغه بلدردی هم قولنده‌غی عسکرلرگه ایسا کوف دیگان پالکاونیک‌نی باشلق ایتوب، تیوشلی اورنغه کوندردی. شول آراده بورجان باشقردلری مینیسترلر طرفندن فارفور یاصارغه یاراقلی بالچق ازله‌و ایچون کوندرلگان چیناونیق‌نی ئوتردیلر و بوڭا باشقه نه قدر چیناونیقلرنی بالا چاغالریله هلاك قیلدیلر. بونلرغه ادب بیرو ایچون کوندرلگان صالداتلرنگده ۱۰ سینی ئوتروب ۲۹ سینی یارالادیلر هم حکومتکه قارشی توروده اوزلرینه قوشولماغان ایچون عبدالوهاب اسمنده‌گی بر میشه‌ر اسطارشیناسیله بر مسلمان پیسرنیده ئوتروب تاشلادیلر. بوندن صوڭ ایکنچی یرلرده‌ده فتنه‌لر باشلاندی. تونغاوور، اوسیرگان، تامیان، قیچاق‌ۋولصتلرنده‌غی باشقردلرده باش کوته‌ردیلر، تورلی بولکارگه بولنوب، مهاجر روسلرنی تالی تالی، ئوتره ئوتره «جایق» یلغه‌سینه تابا کیتدیلر، بوندن مقصودلری، ییگله باشلاسه‌لر قاچارغه ییگل بولسون ایچون قرغز صحرالرینه یاقنلاشمق ایدی. بو باشقردلرنڭ آرتندن نیپلویف بر روت عسکر بیروب باخمیطوف دیگان پالکاونیک‌نی کوندرگان ایدی. بو عسکرده بارچه‌سی بر طار یرده باشقردلر طرفندن هلاك ایتلوب، باری بیش قدرسی‌گنه قاچوب قوتولدی.

شول وقتلرده دولتمز، الوغ وقورقنچلی دشمانی بولغان پروسیه کارولی «ایکنچی فره‌دریق» ایله صوغشقه حاضرلنه ایدی. بوندی وقتده باشقردلرنڭ طنچسزلانولری البته دولتمز ایچون کوڭللی بولمادی. قویاش باطشنده فره‌دریق کبی الوغ وقوّتلی دشمان ایله صوغشمق، قویاش چغشنده اچکی فتنه‌لر ایله بولشمق خطره‌دن خالی توگل ایدی. شونڭ ایچون باشقردلرنی یومشاقلق ایله‌گنه باصارغه برده ممکن بولماغانده‌غنه قورال استعمال ایته‌رگه تیوش دیه، نیپلویفکه بیوروق کوندردی. بو

وقتلرده نیپلویف نڭ حاجتینی اوته‌رلك عسکری یوق ایدی. شونڭ ایچون ایڭ اوّل عسکرینی کوبه‌یتونی تیوشلی کوروب، جایق عسکرندن مڭ قدرینی چاقردی هم «دوندوك داش» دیگان قالمق خانینه ایلچی یبه‌روب، مڭ قدر آتلی قالمقنی یاردمگه یبه‌رورگه قوشدی. اول وقت قالمقلر ایله قازاقلر آراسنده دشمنلق بیك کوچلی اولدقندن، یبه‌رگان کشیسینه خانغه، «قازاقلر ایله صوغشرغه چاقردی» دیه ایتورگه قوشدی. نیپلویف قزان تاتارلریله قازاقلرنڭ باشقردلرغه قوشلوب کیتولرینی اویلاب، قازاق چیکلرینه هم قازان گوبیرناسینڭ تیوشلی یرلرینه قاراول ایچون عسکرلر قویدی. هم باشقردلرنی باصار ایچون یاڭادن ۱۲ پولق عسکر صوراب آلدی، اوزینه کیڭاش ومصلحت ایچون عقللی آدملردن اوزینه یاردمچیلر تعیین ایتمه‌سینی اوتنوب سیناتغه مراجعت ایتدی. سینات تیزلك ایله یاردمگه صالتیقوف، اوشاکوف دیگان گینیراللرنی کوندردی. نیپلویف، «نورعلی خان» غه مکتوبلر وهدیه‌لر کوندروب، قازاقلرنی باشقردلرغه قاتناشودن طیوب توتارغه قوشدی هم بر نیچه قارغالی مسلمانلرینی یبه‌روب، قازاق آراسینه دعوتنامه‌لر تاراتدردی. بو دعوتنامه‌لری قازاقلرنی طنچلقغه اونده‌ودن، باشقردلرنڭ باش کوته‌رولری قرآن وشریعتکه خلاف ایدکینی بیاندن عبارت ایدی. نیپلویف شوندی مهم تدبیرلر ایله مشغول ایکان، باشقردلرنڭ بارچه‌سی دیرلك باش کوته‌ردیلر، کوزلرینه کورنگان بر روس جنسینی ئولتردیلر وتالادیلر. بوندن صوڭ نیپلویف اورینبورغ آخوندی اسمندن باشقرد آراسینه اعلانلر تاراتدردی. بو اعلانلرده «باشقردلرنی عبد الله ملاغه ایه‌رمسکه، یاخشیلق ایله اطاعتکه کیلورگه» اوندلگان ایدی. ۱۷۵۵ نچی یلن ۲۰ نچی سنتابرده پادشاه حضرتلری طرفندن ۵۸۰ مانیفیست کاغدی تاتارچه‌غه ترجمه ایتلوب، باشقرد آراسینه تاراتلدی هم بونده، فتنه‌چی باشقرلردن قایوسی قورالنی تاشلاب کیلسه هم عفو اوتنسه آڭا عفو اولنه‌چاغینی،

قزاق اچینه قاچوب کروب کیتکانلری آلتی آی اچنده یرلرینه قایتوب اورناشماسه‌لر بارچه نرسه‌لری هم یبر وصولاری فتنه‌گه قاتناشماغان باشقردلرغه بولنوب بیرله‌چگی ایتولگان ایدی.

باشقرلرنڭ بو فتنه‌لرینه تیپتر ومیشه‌رلر برده قاتناشمادیلر، بلکه ممکن قدر قارشی توروب، حکومتکه یاردم ایتدیلر، باشقردلرنڭ فتنه باشلقلرینی کوبره‌ك شونلر توتوب بیردیلر.

نیپلویفنڭ بویله تدبیرلری باشقردلرنی باصا باشلادی. باشقردلرنڭ بعضلری اطاعتکه کیلوب، آقرن آقرن اویلرینه قایتماغه باشلادیلر، لکن کوبسی اطاعتکه کیلورگه راضی اولمای، جایق یلغه‌سی آرقلی قزاقستانغه کیتوگه قرار بیردیلر، لکن یوقاریده باشقردلرنی قزاقلرغه قاتناشدرماسقه قاراوللر قویلدغی ذکر ایدلگان ایدی، بو قاراوللر نه قدر چغارماسقه طرشسه‌لرده بتونلای طییا آلمایوب، ایللی مڭ قدرسی قاچوب پوصوب بالا چاغالریله برابر جایق یلغه‌سندن اوتوب کیتدیلر، بیك کوبسی شول یرده صاقچی‌لر طرفندن ئوترلدیلر، آرتده‌راق قالغان باشقردلر یلغه‌دن اوتونڭ قیونلقینی کورگاچ، کیری یرلرینه قایتوب نیپلویفدن عفو اوتندیلر. شولای ایتوب باشقرد فتنه‌لرینه نهایت بیرلدی.

جایق یلغه‌سندن کیچوب کیتکان ایللی مڭ باشقرد قزاق صحراسینه باروب کردیلر، لکن بونده کرو ایله اوزلرن اوزلری اوتقه صالدیلر، چونکه اورینبورغ طرفندن بارغان بعض قارغالی مسلمانلرینڭ قزدرویله قزاقلر اوزلرینه صغنوب کیلگان باشقردلرغه هجوم ایتوب، خاتون قزلرینی تالاب آلوب، ایرلرینی ئوتروب تورلیچه حقارت‌ایتدیلر. باشقردلر بورسواقنی کورو ایله چداشا آلمی مقابله‌گه کرشدیلر، لکن طبیعی قزاقلر اوز یرلرنده باشقردلرنی ییکوب، قایسینی ئوتردیلر وقایسینی جراحتله‌دیلر وقالغانلری کوچ حال ایله جانلرینی قوتقاروب جایق یلغه‌سینه تابا قاچوب کیتدیلر.

نیپلویف اوزینڭ کشیلری آرقلی بو اشلرنڭ بارچه‌سندن خبر آلوب تورادر ایدی. جایق یلغه‌سی تیره‌سنده‌گی صاقچی عسکرلرگه، قاچوب قایتا تورغان باشقردلرنی طیماو ایله امر ایتدی باشقردلر جایق یلغه‌سینی کیچوب نیپلویفکه کیلدیلر. نیپلویف بارچه‌سندن اوتکان گناهلرینی عفو ایتدی.

باشقردلر قزاقلر طرفندن کورگان رسوالقلرنی کوتره آلمای، باروب اوچ آلورغه قرار بیردیلر والوغ عسکر جییوب، جایق یلغه‌سینی کیچوب، قزاقلر اوستینه هجوم ایتدیلر. قزاقلر ایسه باشقردلرنڭ کیلولرینی اویلرینه‌ده کیتورمای، توتقونغه آلغان یاش قز وياش خاتونلر ایله کیف صفاده یاتا ایدیلر. باشقردلر قزاقلرنڭ نه قدرسینی قلچدن کیچوردیلر، نه قدر خاتون قزلرینی، حیوان وماللرینی تالاب آلوب، یرلرینه قایتوب کیتدیلر.

«نورعلی خان» بو خبرلرنی ایشتوب نیپلویفکه کشی ییبه‌ردی وبو اوصاللقلری ایچون باشقردلرغه جزالر بورتلمه‌سینی اوتندی، لکن قزاقلر باشلاب اوزلری باشقردلرنی رسوا ایتدکلرندن نیپلویف نورعلی خان‌نڭ بو اوتنچلرینی اعتبارسز قالدردی.

اختلال باشلغی «عبدالله ملا» دیگان آدم ایدکی یوقاریده ذکر اولنمش ایدی. بو آدم فتنه باصلغان صوڭ حکومت کوزینه کورنورگه قورقوب اوزینڭ شاکردلری له برابر اورمان آرالرینه قاچدی. حکومت، بو سلامت اولدغی حالده توتوب آلونی استه‌دکندن «بر آدم بو ملانی تریله‌ته حکومتکه توتوب تابشرسه اول آدمگه بیش یوز صوم بوله‌ك بیرله‌چك» دیه ١٧٥٥ نچی یلده ١١ نچی اوکته‌برده هر طرفقه اعلانلر تاراتدی. بولایده بولماغاچ، «بو ملانی توتوب حکومتکه تابشرغان آدمگه مڭ صوم بوله‌ك بیرله‌چك» دیه ١٧٥٦ نچی یلده برنچی آپریلده یاڭادن اعلان ایدلدی.

شولوق یلده ٨ نچی آغوستده اوفادن یوز ایللی چاقرم یرده بو ملا سلیمان اسملی میشهر اسطارشیناسی طرفندن قولغه آلندی، شویله که بو ملا کوب وقتلر اورمان آرالرنده یوری تورغاچ، آپتراب، «آزاق» اسملی آولده «ایش نظر» اسملی اوّلدن بلش کشیسینه کیلگان ایدی، بو آدم اویده بولماغاچ، نه مقصود ایلهدر شول ایلنك مسجدینه کردی، اتفاقی اولهرق شول تونده بر آدمنك نرسهسی یوغالوب، شول نرسهنی ازلرگه تنتو چققان ایدی شول وقتده تنتوگه چقغان آدملرگه نچوك اولسهده مسجدده بر کشی بارلق معلوم اولوب، قاراق بولو گمانیله بعضلری قارارغه باردی. بو ملا، کشی کیله باشلاغاچ، قرغه تابا چغوب یوکوردی. سلیمان اسطارشینا آطقه منوب قووب توتدی هم کم ایدکینی بیك تیز آڭلاب، الوغ بر قاراول ایله اوفاغه کوندردی. اوفادن اورینبورغغه آندن پیتربورغغه ییبهرلدی. پیتربورغده اشی قارالدقدن صوڭ "Шлиссельбургъ" کریپستنده عمری بوینچه یابلو ایله حکم ایتلدی. بو کریپستده بیش یل قدر تورغان صوڭ، صاقچیلر یوقلاغان وقتده قاچوب چغوب، بالطه ایله بر یولی بیش صاقچی صالداتلرنڭ باشلرینی یاروب ئوتردی. شول وقتدوق اوزیده شول کریپستنڭ یاننده دنیادن اوتدی، لکن ئولمینه سبب نه اولدقی آچق معلوم بولمادی چونکه تنیده برده جراحت اثری یوق ایدی، صوڭره کریپستنڭ آرت یاغنده بر چوقر قازلوب، گودهسی شونده صالندی. توتوب حکومتکه بیرگان سلیمان آغاده وعده قیلنمش مڭ صومنی آلغانچی ئولوب کیتدی، اوزندن صوڭ اون دورت یاشلك ئولگان اوغلی پیتربورغغه چاقرلوب، آنده ایمپیراطریتسهنڭ اوزی طرفندن الوغ التفات احسانلر کوروب، مڭ صوم آقچهنی آلوب قایتدی.

صوڭ

خطا	صواب	بيت	يول
ئولـگان	ئولـكان	١٤	٦
بولايفدر	يولايفدر	١٦	٢
وقالمقلردن	وقالمقلرده	١٧	١٣
ويرگو، نالوغ	ويرگو = نالوغ	٢٠	٧
زانسكى	زاينسكى	٢١	١٥
راينسكى	زاينسكى	٢٢	٢
كيمشەك	كيلمشەك	٢٢	١٤
هذر	هدر	٢٢	٢٣
اوفاده	اوفادن	٢٤	٨
قوى	قومى	٢٦	٥
اوغلى سلطان	ارغلى سلطان	٣٠	٩
ياصاخپاى	ياصاچناى	٣٢	٢٠
توتقونده سلطان	توتقونده بولغان سلطان	٣٤	١٨
سلامتلتوب	سلامتلنوب	٣٦	١
مياسكى	مياسسكى	٣٦	٢١
چيتده	چيتنده	٤٤	١٨
طرفندن	طرفدن	٤٩	٩
تور وكلر نڭ	توركلرنڭ	٥١	١٣
خدمتلريده	خدمتلرنده	٥٩	٣
پيتكارسكى	پيكارسكى	٦١	٨
پتكارسكى	پيكارسكى	٦١	٩
قامچى صوقدرغان	قامچى ايله صوقدرغان	٦٤	٢٣
ناصبه	ناحيه	٦٥	٤
بو.	بونى	٧٠	٢٠
تنيده	تننده	٧١	١٨

TARİH KURU
KÜTÜPHANESİ

بو كتابنڭ مندرجاتی:

باشقردلرنڭ صانلری وآنلرنڭ حاضرگی اورنلری، بو یرلرده باشقردلردن مقدم ایكنچی قوملرنڭ طورواری، باشقردلرنڭ تورك وتاتار جنسندن بولولری، باشقردلرنڭ ایكی گه بولنولاری، ڤینگرلرنڭ اصلده باشقرد بولولری، باشقردلردلرنڭ بلغار توركاری وسرای خانلرینڭ اجتهادلریله اسلامغه كیلولری، باشقردلرنڭ مشهور شاعرلری، بعض برعرف وعادتلری، باشقردلرنڭ ایسكی اداره‌لری وخانلقلری، اوز اختیارلریله روسیه گه تابع بولولری، باشقرد یرلرینه شهرلر بنا قیلنه باشلاوی، روسیه اچلرندن هجرتنڭ باشلانوی، باشقردلرنڭ طنچسزلانه باشلاولری، باشقرد وقازاقلرنڭ برله‌شوب قازان شهرینی آلورغه كیتولری، پیطر ڤیلیكی‌نڭ پلانلری، اورسكی شهرینڭ نه مقصود ایله بنا قیلنوی، طایماس شایمف‌نڭ حكومتكه اولوغ خدمتلرده بولنوی، اورسكی شهرینی بناء وقتنده باشقردلرنڭ باش كوته‌رلری وبونده باشلاب یورگوچیلری، تفكیلوف، كیریللوف، رومیه‌نصف‌لرنڭ بو فتنه‌لرنی باصولری وكوب قانلرنڭ توگلولری، تفكیلوف‌نڭ اجتهادیله اورطا یوز قازاق مملكتلرینڭ روسیه گه قوشلولری، كیریللوف اورنینه تاتیشچف‌نڭ تعیین ایتلوی. ابوالخیر خاننڭ فتنه كوته‌رمك قصدیله باشقردستانغه كیلوب چغوی، تاتیشچف عزل اولنوب یرینه اورسف تعیین ایتلوی. قارا صاقال ایشان ظاهر بولوب باشقردلرنی وقازاق مسلمانلرینی اولوغ بلالرغه دوچار ایتوی، اورسف‌نڭ ئولوی وبونڭ یرینه نیپلویف‌نڭ تعیین ایتلوی، نیپلویف‌نڭ ترجمهٔ حالی، اورنبورغ شهرینی حاضرگی اورنینه كوچروی، تفكیلوف‌نڭ كریستیانلری آراسنده فتنه چغوی، اوفا محكمه‌سنده ایشلری‌نڭ تفتیش قیلنوچیلغی، تیبته‌ر ومیشه‌رلر آراسنده فتنه‌نڭ چغوی وآنلرنڭ باصدرلولری، عبدالله ملانڭ ظهوری، عموما باشقردلرنڭ قیام ایتوچیلگی، بو فتنه‌لرنی باصو وعبدالله ملانی قولغه آلو.

TÜRK TARİH KORUMU
KÜTÜPHANESİ

نیچه نچی یلده:	قایده باصلغانلر:	مؤلفلری:	استفاده ایتدکم کتابلر:
1897	Казань.	В. Н. Витевскій.	Историческая монографія.
1869	С.-Петербургъ	Д. А. Хвальсонъ.	Извѣстія о Хазарахъ, Буртасахъ, Булгарахъ, Мадьярахъ, Славянахъ и Руссахъ
1903	С.-Петербургъ	А. Н. Букейхановъ и прочіе	„Россія“ полное географическое описаніе нашего отечества
1883	Уфа	Р. Г. Игнатьевъ и Н. А. Гурьевичъ.	Справочная книга Уфимской губерніи
1900	Оренбургъ.	—	Труды Оренбургской ученой архивной коммиссіи выпускъ VIII.
١٩٠٠	قزان.	شهاب الدين المرجانى.	مستفاد الاخبار فى احوال قزان و بلغار.
١٨٩٧	قزان.	محمد سليم بن ايشمحمد اميد بايف.	يادكار.
١٩٠٦	مصر.	ياقوت الحموى.	معجم البلدان ومنجم العمران.
١٨٢٠	پيتربورغ.	ليپچين.	ليپچين سياحتنامه‌سى.
	استانبول.	شمس الدين سامى بك.	قاموس الاعلام.

TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ